

Synnøve Skjersli Brandt, Per Olaf Aamodt og Liv Anne Støren

Gjennomgang av NIFU-forskning på området "Studierekruttering og gjennomføring av høyere utdanning" i perioden 1991-2004

© NIFU STEP Norsk institutt for studier av forskning og utdanning /
Senter for innovasjonsforskning
Hegdehaugsveien 31, 0352 Oslo

Arbeidsnotat 7/2005
ISSN 1504-0887

For en presentasjon av NIFU STEPs øvrige utgivelser, se www.nifustep.no

Forord

Formålet med dette arbeidsnotatet er å presentere kunnskapsstatus på området ”Rekruttering og gjennomstrømning i høyere utdanning”. Det er foretatt en mer eller mindre fullstendig gjennomgang av NIFU STEPs forskning på dette området for perioden 1991 – 2004, men det trekkes også linjer helt tilbake til slutten av 1980-tallet. Hensikten med å gå så vidt langt tilbake er å få dekket alle de ulike temaområdene, fordi vinklingen av forskningsinnsatsen har variert en del over tid. Det presenteres også noen perspektiver på den framtidige forskningen på området.

Arbeidsnotatet er skrevet av forsker Synnøve Skjersli Brandt, spesialrådgiver Per Olaf Aamodt og forskningsleder Liv Anne Støren. Vibeke Opheim og Jannecke Wiers-Jenssen har bidratt med innspill til notatet.

Oslo, mars 2005

Petter Aasen
Direktør

Liv Anne Støren
Forskningsleder

Innhold

Innhold.....	5
1 Innledning	7
2 Kunnskapsstatus på feltet rekruttering.....	9
2.1 Bakgrunn	9
2.2 Studenttallsveksten og dens årsaker	10
2.2.1 Innledning	10
2.2.2 Hva var årsaken til veksten i høyere utdanning?	11
2.2.3 Veksten i høyere utdanning gjennom femti år	13
2.2.4 Endringer i utdannings- og yrkesplaner blant unge	14
2.3 Dimensjoneringspolitikk	15
2.4 Søkning, opptak og avvisning	17
2.4.1 Innledning	17
2.4.2 Søkertall, studieplasser og gjengangere i søkerkøen	18
2.4.3 Søkning, tilbud og opptak til høyere utdanning i tidsrommet 1993–1999 ..	19
2.4.4 Frafall i søknadsprosessen	20
2.4.5 Avviste søkere til høyere utdanning	21
2.5 Rekruttering til høyere utdanning – hvilke mønstre finner vi?	22
2.5.1 Innledning	22
2.5.2 Sosial bakgrunn.....	23
2.5.3 Geografi	24
2.5.4 Kjønn.....	26
2.5.5 Innvandrerbakgrunn.....	28
2.6 Rekruttering til enkeltstudier og utdanninger.....	29
2.6.1 Innledning	29
2.6.2 Rekruttering til teknologi og realfag.....	29
2.6.3 Søkning til private høyskoler.....	30
2.6.4 Yrkesfaglærerutdanningen.....	31
2.6.5 Søkning til høyere utdanning på grunnlag av realkompetanse	33
3 Kunnskapsstatus på feltet gjennomstrømning	35
3.1 Innledning.....	35
3.2 Analyser av studiegjennomføring	36
3.2.1 Størst studiemobilitet etter første og tredje studieår	37
3.2.2 Universitetene ”mister” hver tredje student det første året.....	38
3.2.3 ”Selektert til suksess” eller marginalisert i utdanningssystemet?.....	39
3.2.4 Frafall skyldes hovedsakelig skifte av utdanning	40
3.2.5 Alder har betydning for studiegjennomføring	41
3.3 Studieforhold og studiekvalitet	41
3.3.1 Begynnerstudenten.....	42

3.3.2	To typer studenter: de studietaktiske og deltidsstudenter.....	42
3.3.3	Hvordan lykkes studenter i sitt studieløp?.....	43
3.3.4	Få studenter er misfornøyde med veilednings- og studieforhold	44
3.3.5	Tre av fire studenter var fornøyd med lærestedet.....	44
3.4	Studenter i utlandet	45
3.4.1	Tre motiver for å studere i utlandet	45
3.4.2	Høy grad av tilfredshet med utenlandsstudier	45
3.4.3	To av tre medisinstudenter i utlandet ville foretrukket å studere i Norge ...	46
3.4.4	Er studier i Norge et alternativ?.....	46
3.5	Studiefinansiering	47
3.5.1	Studentene vurderer ikke studiegjeldsomkostningene før de begynner å studere.....	48
3.5.2	Barnefamilier uten høyere utdanning og studielån har minst økonomisk spillerom	48
3.5.3	Studielånet utgjør en økonomisk belastning for en betydelig gruppe husholdninger	50
3.5.4	Kostbar kunnskap.	50
4	Tema for videre forskning.....	53
4.1	Innledning	53
4.2	Noen aktuelle forskningstema framover	53
4.2.1	Hvilke effekter har Reform 94 og Kompetansereformen hatt på søkningen til høyere utdanning?.....	54
4.2.2	Endringer i søkerens preferanser	54
4.2.3	”Førstegenerasjons akademikere” og andre	55
4.2.4	En ny studiemotivundersøkelse	55
4.2.5	Rekruttering til enkeltutdanninger og profesjoner.....	55
4.2.6	Hvor godt er studentene forberedt på sine studier?	56
4.2.7	Et endret ”utdanningsmarked”.....	56
4.2.8	Equality eller equity? Studiestøttens dilemma	57
4.2.9	Studiegjennomføring	57
4.2.10	Studieforhold, studiestrategier og studieutbytte.....	57
4.2.11	Utenlandske studenter i Norge	58
4.2.12	Delstudier i utlandet	59
4.2.13	Studiefinansiering.....	59
5	Referanser	61

1 Innledning

I dette notatet vil vi skissere en del temaer med utgangspunkt i programmet ”Rekruttering og gjennomstrømning”. Siden vi baserer oss på rapporter eller artikler som er publisert, har vi valgt å formulere notatet som et kortfattet sammendrag av en del sentrale funn sett i forhold til sentrale policyspørsmål gjennom om lag 10 – 15 år.

I vår gjennomgang av NIFUs (nå: NIFU STEP) publikasjoner på feltet ”Rekruttering og gjennomstrømning” har vi valgt å sortere rapportene under flere områder. Områdene følger stort sett de prosjektene som har eksistert over en tid ved ”det gamle” NIFU under gjeldende program.

Under rekruttering finner vi områdene;

- studenttallsveksten og dens årsaker
- dimensjoneringspolitikk
- søkning, opptak og avvisning
- rekruttering til enkeltstudier og utdanninger
- rekruttering og sosiale forhold
- likhet/ulikhet

Under feltet ”gjennomstrømning” har vi følgende områder:

- analyser av studiegjennomføring
- studieforhold og studiekvalitet

I tillegg er det et par overgripende temaer, studiefinansiering og studenter i utlandet, som har relevans både for rekruttering og gjennomstrømning. Utviklingen i rekruttering og gjennomstrømning henger også sammen med arbeidsmarkedet, både fordi rekrutteringen til høyere utdanning påvirkes av situasjonen på arbeidsmarkedet, og fordi arbeidsmulighetene for de ferdige kandidatene henger sammen med hvor mange som uteksamineres. Dette tas opp i et eget notat om kunnskapsstatus på feltet ”Utdanning og arbeid” (Arnesen 2004).

Når det gjelder valg av publikasjoner, har vi valgt å definere området bredt, og dessuten ikke begrenset oss til kun det som har vært direkte finansiert over programmet ”Rekruttering og gjennomstrømning”. Det aller meste er imidlertid finansiert av Utdannings- og forskningsdepartementet (UFD), enten på program eller som egne prosjekter. En rekke av arbeidene som er inkludert i referanselista kan være vanskelig å plassere, og behandler i noen grad flere av delområdene. I noen tilfeller har vi ført opp samme publikasjon under flere områder og trekker frem de aktuelle resultatene for de forskjellige områdene. Noen av publikasjonene er artikler hentet fra ”Utdanning og arbeidsmarked”, en populærvitenskapelig publikasjon der forskningsresultater fra forskningsområdene ”Utdanning” og ”Arbeid” presenteres. Publikasjonen gjenspeiler en viktig del av virksomheten innenfor studier av høyere utdanning ved NIFU STEP. En stor del av artiklene fra ”Utdanning og arbeidsmarked” bygger helt eller delvis på datamateriale eller analyser fra NIFUs rapporter eller skriftserie. Publikasjonen har vært blant NIFUs

mest leste, og har vært brukt blant annet av utdanningsplanleggere, rådgivere i videregående skole, studie- og yrkesveiledere i høyere utdanning, studenter og andre interesserte. Hver utgave har hatt forskjellige temaer. Publikasjonen har vært finansiert innenfor programmidlene fra UFD.¹

¹ I de senere årene har NIFU ikke funnet rom for å utarbeide denne publikasjonen, slik at den planlagte publikasjonen i 2004 ikke ble utarbeidet, og det vil heller ikke skje i 2005.

2 Kunnskapsstatus på feltet rekruttering

2.1 Bakgrunn

Tradisjonelt har studier av rekrutteringen til høyere utdanning vært rettet inn mot å beskrive og forklare ulikheter i rekrutteringen etter kjønn, sosial bakgrunn, bosted, og i den senere tid også etter minoritetsbakgrunn. Sett i lys av rekrutteringen til høyere utdanning de siste 20 åra, er det viktig å forstå hvordan denne veksten har oppstått, og hvilke konsekvenser den har fått. En viktig problemstilling er om veksten har ført til problemer med å tilpasse kandidattallene til arbeidsmarkedets behov, noe som har blitt drøftet i et eget arbeidsnotat (Arnesen 2004).

Forskning har vist at mønsteret bak studenttallsveksten er mer komplisert enn det man tidligere antok. Begreper som søkere og nye studenter er langt fra entydige. Dette får også konsekvenser for hvordan dimensjonering og regulering av adgangen til studiene kan styres. Også styringsmekanismer vil bli drøftet i notatet.

Den kraftige veksten i høyere utdanning som startet etter 1987 kom uventet. De fleste spådommer og bekymringer gikk i retning av rekrutteringsproblemer til høyere utdanning generelt, og til hovedfagsstudiene spesielt. Dette var noe av grunntonen i Hernesutvalgets innstilling fra 1988. Den demografiske utviklingen gikk i retning av mindre årskull, og det var ingenting som pekte i retning av at dette kunne bli oppveid av økt studietilbøyelighet. Få år etter hadde studenttallet vokst med nærmere 50 prosent. Denne utviklingen falt sammen med en kraftig øking i arbeidsledigheten, spesielt blant unge. Det er sannsynlig at arbeidsledigheten var en vesentlig drivkraft bak den økende søkningen til høyere utdanning.

Etableringen av Samordna opptak har gitt et vesentlig bidrag til å forstå mekanismene bak studenttallsveksten, og av forholdet mellom antall registrerte søknader og personer, samt å belyse søkerens atferd. Mange søkere var allerede i høyere utdanning, og vi fant et høyt antall gjengangere i søkerkøen. En fryktet at det store antall søkere uten tilbud om studieplass ble kanalisert over i arbeidsledighet, men det viste seg at mange av disse søkerne enten allerede var i jobb, eller de var i en høyere utdanning som de fortsatte i.

Den sterke veksten i studenttallene første i del av 1990-tallet kan dekomponeres for å se hva som skyldes demografiske forhold, økt studietilbøyelighet, eller at studentene oppholder seg lengre i systemet. Endringer i antall ventear mellom avsluttet videregående opplæring og studiestart har også konsekvenser for den årlige rekrutteringen av nye studenter. Rundt 1990 gikk det gjennomsnittlige antall ventear ned, dette bidro til økt antall nye studenter. Det viste seg også at det er et betydelig omfang av midlertidige avbrudd fra studiene. Over tid er det selvsagt balanse mellom midlertidige avbrytere og tilbakevendere,

men i en viss fase var antallet som kom tilbake vesentlig høyere enn antallet som avbrøt. Også denne komponenten bidro til en midlertidig vekst.

Studier av rekruttering vil fortsatt omfatte de tradisjonelle problemstillingene om ulikhet. Den kraftige veksten i etterspørsel etter høyere utdanning har ført til at hovedinteressen har vært knyttet til at effektiv utnyttning av ressursene er blitt et hovedfokus. Et av de synligste trekk ved utviklingen de siste 30 åra er den sterke veksten i antall kvinner. Fra midt på 1980-tallet har kvinnene vært i flertall blant studentene, og de fleste tidligere mannsdominerte studiene er nå kjønnsnøytrale, mens rekruttering av menn til kvinnedominerte studier er like svak. Men mens vekst og utjevning etter kjønn henger sammen, har veksten så langt hatt nokså liten innvirkning på de sosiale forskjellene i rekrutteringen til høyere utdanning. Dette henger sammen med at det til tross for at flere fra lavere og midlere sosiale lag har tatt høyere utdanning, har det vært stor økning i rekrutteringen til høyere utdanning også i høyere sosiale lag. Også minoritetsgruppene er underrepresentert, men dette skyldes i betydelig grad seleksjonsprosesser tidligere i utdanningsløpet.

2.2 Studenttallsveksten og dens årsaker

2.2.1 Innledning

Norge har i løpet av generasjoner gått fra å være et utdanningsfattig til et utdanningsrikt samfunn. Dette er et resultat av en bevisst politikk, særlig fra annen halvdel av 1950-tallet. Utdanning og kompetanseheving ble sett på som viktige byggesteiner i moderniseringen av samfunnet, både her i Norge og i alle andre vestlige land.

Norsk utdanningshistorie de siste 40-årene, er en historie om vekst og framgang. Det er også en historie der all ungdom, steg for steg, har fått de samme tilbudene, uavhengig av sosial bakgrunn, kjønn og bosted. Skoletida har blitt utvidet både i antall år og i antall skoletimer, og ikke minst i en økende andel som tar utdanning ut over den obligatoriske skolegangen.

Veksten i utdanningssystemet kan beskrives enten ved ressursinnsats og antall ansatte, antall elever og studenter, eller ved andelen av bestemte årskull som er under utdanning. Veksten i høyere utdanning startet for alvor rundt 1960. Antall universitetsstudenter ble i løpet av ti år til det tredobbelte. I perioden mellom 1975 til 1987 var studenttallene for universitetene stabile på rundt 40 000. Utenfor universitetene var det imidlertid en sterk vekst i høyere utdanning. Dette var helt i tråd med utdanningspolitikken som ble utformet med utgangspunkt i Ottosenkomiteens innstillinger, og som førte til at utbyggingen av yrkesrettede, kortvarige utdanningstilbud utenfor universitetene ble prioritert. Alt tyder på at dette var en prioritering som i alle fall lenge falt sammen med de utdanningsøkendes interesser og behovene i arbeidsmarkedet. Etter 1987 har det skjedd en utvikling som igjen

rettferdiggjør å bruke betegnelsen utdanningseksplasjon. Bare fra 1987 til 1991 økte studenttallet fra litt over 100.000 til nesten 150.000.

En effekt av utdanningsveksten er at utdanningsnivået i den yrkesaktive befolkningen øker. Virkningene er relativt langsomme, men til gjengjeld langsiktige. Som følge av utdanningsveksten har de unge kullene som går inn i arbeidsstyrken, langt høyere utdanning enn de eldre som forlater den.

2.2.2 Hva var årsaken til veksten i høyere utdanning?

Et viktig formål for forskningen innenfor dette området tidlig på 1990-tallet var å forsøke å svare på hvorfor vi fikk en så sterk vekst i høyere utdanning, og å gi noen holdepunkter for utviklingen utover på 1990-tallet. En rekke større og mindre prosjekter, rapporter og artikler tar opp deler av dette temaet. Antall studieplasser burde i utgangspunktet kunne beregnes ut fra størrelsen på årskullet, hvor mange av disse som begynte i høyere utdanning, og hvor mange år en gjennomsnittstudent var registrert i høyere utdanning. Men det faktiske studenttallet viste seg raskt å bli betydelig høyere enn det en slik enkel modell forutsatte.

Aamodt (1991a) pekte på at en av årsakene til studenttallsveksten var at tilgangen av nye førstegangsregistrerte studenter økte. To forklaringsfaktorer på dette var en økende studiefrekvens i ungdomskullene og et endret ventemønster. Studiefrekvensen var økende på hele 1980-tallet. Den økende studiefrekvensen alene var ikke nok til å forklare veksten i studenttallene de senere år. Aamodt hevder at systemet var ute av likevekt, slik at høyere utdanning ble presset av flere årskull samtidig. Endringer i ventemønsteret mellom videregående skoler og høyere utdanning i en overgangsfase kan få store konsekvenser: En sterkt økende andel unge som søkte seg til høyere utdanning umiddelbart etter videregående skoler, samtidig som det fortsatt kom til nye studenter fra litt eldre og store ungdomskull. Analyser viste at flere fortsatte i en ny utdanning rett etter avsluttet høyskoleutdanning og sannsynligvis en økning i andel som ville gå videre til hovedfag. Dette tydet på at flere fortsatte i studier fra det ene året til det neste, og innebar dessuten en økning i gjennomsnittlig studietid. Alle utviklingstrekkene som er skissert i artikkelen virket sammen med arbeidsledigheten og bidro til å forklare den eksplosive etterspørselen etter høyere utdanning.

Aamodt (1992) tok for seg tilstrømmingen av nye førstegangsregistrerte studenter til universiteter og høyskoler fra 1980 til 1990. Det viste seg at antallet var betydelig høyere enn det som kunne forventes ut fra antallet som oppnådde generell studiekompetanse.

En oppsummering av de mange faktorene som lå bak studenttallsveksten er presentert i Aamodt (1993), og videre bearbeidet i Aamodt (1995). Her anvendes en modell for utviklingen i studenttall som bygger på modeller for befolkningsutviklingen. Det skilles videre mellom langsiktige trender og mer kortsiktige fluktuasjoner. Langsiktige trender utgjøres først og fremst av endringene i årskullene og i andelen av disse som begynner å

studere. Antall 19-åringer var på topp i 1989 med nesten 70.000, og gikk så raskt ned til ca. 52.000 i 1996. Antall nye studenter fortsatte likevel å øke etter 1989. Studiefrekvensen var økende, og den hadde økt over hele 1980-tallet. Fra grunnskolekullet fra 1980 til grunnskolekullet fra 1987 økte andelen som hadde begynt å studere innen de var 21 år fra 20 til 30 prosent, og den totale studiefrekvensen var på vei mot 40 prosent, betydelig høyere enn tidligere antatt.

I tillegg skjedde det etter 1987 en endring i ventemønsteret mellom fullført videregående opplæring og studiestart. Mens det hadde vært vanlig å vente flere år med å begynne studiene, var det langt flere av de som ville studere som ønsket å starte studiene raskt. Dette gir ikke flere studenter totalt fra det enkelte årskull, men fører til at antall nye studenter i en periode øker kraftig. Dette er en parallell til at gjennomsnittsalderen for førstegangsfødende kvinner synker. Selv om de totalt ikke føder flere barn, øker da barnetallet raskt, for så å stabilisere seg.

Endringer i det totale studenttallet gjenspeiler både antall nye studenter og hvor lenge studentene studerer. I tillegg er det til en hver tid et betydelig antall studenter som har midlertidige avbrudd. Hvis også antallet tilbakevendere øker i en periode, bidrar også dette til en midlertidig sterk vekst i antall studenter. De ulike komponentene som bidro til studenttallsveksten er også analysert av Neset (1995).

De ulike analysene viste at i perioden mellom 1987 og 1994 var det en rekke faktorer, både langsiktige og mer kortsiktige, som alle dro i samme retning og som til sammen bidro til den sterke økningen i studenttall. Både tendensene til kortere ventetid mellom videregående og høyere utdanning, og at flere studenter med avbrudd vendte tilbake, er rimelig å sette i sammenheng med at arbeidsmarkedet i denne perioden var vanskelig. I tillegg kan det vanskelige arbeidsmarkedet også ha bidratt til at en høyere andel enn ellers ville ta høyere utdanning. Alle disse faktorene bidro til et kraftig søkerpress på høyere utdanning, noe vi kommer tilbake til.

Try og Aamodt (2000) ser også nærmere på den sterke veksten i høyere utdanning mellom 1986 og 1994, da studenttallet økte fra vel 100.000 til nesten 170.000. Det påpekes at den sterke økningen i antall søkere i denne perioden ble møtt med en rekke ad hoc løsninger, og var primært en refleks av økende ungdomsledighet og hadde ikke grunnlag i langsiktig planlegging. Veksten i antall studieplasser ble i stor grad finansiert over beredskapsmidler mot arbeidsledighet blant ungdom. Til tross for at antall nye studenter stabiliserte seg etter 1992, har det samlede studenttallet fortsatt å vokse. Dette kan i noen grad tilskrives økt utdanningslengde, men etter den sterke veksten i årene før, tar det tid før antall nye studenter og antall som avslutter studiene stabiliserer seg.

En mer generell modell for årsakene til vekst i høyere utdanning er presentert av Aamodt og Kyvik (2005). I dette kapitlet diskuteres veksten i høyere utdanning i Norden i et komparativt perspektiv.

2.2.3 Veksten i høyere utdanning gjennom femti år

Veksten i høyere utdanning startet for alvor rundt 1960, og har pågått mer eller mindre uavbrutt (Try og Aamodt 2000). Denne ekspansjonen har hatt store konsekvenser både for samfunnet og for den enkelte. Noe av veksten skyldes at eksisterende utdanningstilbud ble oppgradert til høyere utdanning. Det meste av veksten kan tilskrives utbygging og utvidelser av utdanningstilbudene, enten gradvis eller gjennom større reformer. Ikke minst har utvidelsen av videregående opplæring bidratt til å øke tilstrømmingen til høyere utdanning. Utbyggingen har skjedd i takt med befolkningens økende etterspørsel etter utdanning. Studietilbøyeligheten øker både som en respons på nye krav fra arbeidslivet, og som et resultat av stadig høyere velferdsnivå. Mye av veksten i antall studenter skyldes at det er kommet til mange flere kvinner i høyere utdanning.

Aamodt og Stølen (2003) gir også en beskrivelse av veksten i utdanningssystemet gjennom 50 år, men med et særlig fokus på veksten i høyere utdanning etter 1980. De demografiske utviklingstrekkene viser at de aktuelle årskullene økte fram til 1989 (19 år) og 1992 (24 år), for så å gå sterkt ned. Men dette ble mer enn kompensert ved at andelen av årskullene i utdanning økte sterkt i den samme perioden.

Etter 1980 har det vært en relativt jevn vekst i det samlede studenttallet. Tallet var stabilt ved universitetene fra midten av 1970-tallet fram til slutten av 1980-tallet på et nivå rundt 40.000. Deretter ble tallet omtrent fordoblet fram til midten av 1990-tallet for så å stabilisere seg igjen. Dette hadde sammenheng med at det var de fritt organiserte universitetsstudentene som hadde størst fleksibilitet til å ta opp flere studenter da søkertallene begynte å øke. Ved høyskolene har det hele tida vært vekst.

Det ble reist spørsmål om den raske veksten i høyere utdanning ville føre til økte problemer for kandidatenes muligheter til å få jobb, blant annet basert på beregninger av SSB. Særlig ville det kunne bli et overskudd av samfunnsvitere, men også for jurister og humanister.

Aamodt og Stølen (2003) analyserte også hvordan studentenes fordeling på fagområder hadde endret seg etter 1980. Alle fagområder vokste, men mellom 1988 og 1995 kom en svært stor del av veksten ved universitetene i samfunnsfag og humaniora, dvs. de "løst" organiserte studiene. Etter 1995 har disse fagområdene gått noe tilbake. Ser vi perioden under ett, har den relative fordelingen av universitetsstudenter på fag vært relativt stabil. I høyskolesektoren var det en kraftig vekst innenfor økonomisk-administrative fag på første halvdel av 1980-tallet, etter det har dette fagområdet vokst moderat. Spesielt etter 1990 har lærerutdanning og helsefag vokst kraftig.

Det har vært mye fokusert på at ungdommen svikter tekniske og naturvitenskapelige studier. Bildet er imidlertid litt sammensatt. I absolutte tall har disse fagene vokst hele tida, mens den relative andelen har gått noe tilbake. Snarere enn å omtale utviklingen som

rekrutteringssvikt er det kanskje riktigere å si at andre fagområder har vokst sterkere i perioden etter 1980.

Antall nye studenter vokste raskt fram til ca. 1990. Deretter har veksten vært moderat. Ved universitetene har antall nye studenter stått helt stille siden 1990, og gått noe ned de aller siste åra. Dette gjelder vel og merke *nye* studenter (førstegangsregistrerte i høyere utdanning); totaltallene for studenter ved universitetene har økt mye også etter 1990.

Andelen av årskullene som før eller siden begynner å studere har økt kraftig i hele perioden. Blant de som var 19 år i 1985 hadde ca 25 prosent begynt å studere ved fylte 22 år, og ved 35 år nærmer studiefrekvensen seg 40 prosent. Blant de som var 19 år i 1998 hadde mer enn 45 prosent begynt å studere allerede som 22-åringer. Kurvene peker i retning av at godt over halvparten av de unge i dag begynner å studere. Blant kvinner vil andelen som starter studiene nærme seg 70 prosent, mens den neppe vil passere 50 prosent blant menn.

Den sterke veksten i antall studenter vil gi seg utslag i at antall yrkesaktive med høyere utdanning vil bli langt høyere i framtida enn i dag.

2.2.4 Endringer i utdannings- og yrkesplaner blant unge

Både veksten i antall studenter, og endringer etter fagområde henger sammen med de unges preferanser. Hvor stabile er slike preferanser, og hvilke faktorer er det som påvirker preferansene? Styres ungdommens preferanser av kortsiktige endringer på arbeidsmarkedet eller er det egne personlige interesser og verdier som er viktigst? Yrkes- og utdanningsvalg blant ungdom i videregående opplæring, og bakgrunnen for disse valgene, ble undersøkt av NIFU tre ganger på 1990-tallet (Edvardsen 1995a, 1995b, Støren 2000). Undersøkelsene viste at en økende andel planla å ta høyere utdanning, men det var liten endring i svarfordelingen blant de unge etter hvilke forhold som var viktige for dem når de gjorde sine utdanningsvalg. Jenter hadde langt oftere planer om høyere utdanning enn guttene. Et slående trekk var de store kjønnsforskjellene i begrunnelsene for utdanningsvalg, forskjeller som var langt større enn forskjellene mellom dem som har valgt yrkesfaglig og dem som har valgt allmennfaglig (studieforberedende) studieretning.

Forhold som det å ”få et arbeid der jeg kan få tilfredsstilt mine faglige interesser” og ”få et arbeid der jeg kan få brukt evnene mine” var svært viktige i alle grupper, uansett kjønn og om en gikk på allmennfaglig eller yrkesfaglig studieretning, og det ble aller oftest pekt på av jenter på allmennfag. Jenter på allmennfag la liten vekt på muligheten for jobb på hjemstedet når de legger utdanningsplaner, mens dette var langt vanligere blant guttene på yrkesfag. Jenter, i sær på yrkesfag, la stor vekt på å få et arbeid som gir kontakt med andre mennesker, som inneholder samarbeid med andre eller som gjerne vil ha et yrke der en kan hjelpe andre mennesker. Det var gutter på allmennfag som oftest la vekt på høy inntekt, dernest kommer gutter på yrkesfag.

2.3 Dimensjoneringspolitikk

Helt tilbake til starten av det som var forløperen til NIFU STEP har det å framskaffe underlag for beslutninger om dimensjoneringen av høyere utdanning vært sentralt. Ikke minst siden slutten av 1980-tallet, da en forventet stagnasjon i studenttallet som snudde til en uventet og sterk vekst, har det vært en utfordring å framskaffe et grunnlag for å beregne behovet for studieplasser framover. Samtidig illustrerer behovene for denne typen underlagsmateriale hvordan beslutninger om dimensjonering treffes, og på hvilket grunnlag de treffes.

Når det gjelder dimensjonering av kapasiteten i høyere utdanning, kan det anlegges to hovedperspektiver, enten å legge vekt på etterspørselen etter utdanning, eller å legge vekt på samfunnets behov for utdannet arbeidskraft.

Generelt har det skjedd en utvikling bort fra en tro på at høyere utdanning kan dimensjoneres etter beregnet behov for antall kandidater i arbeidsmarkedet. Men uansett har norsk høyere utdanning hovedsakelig vært styrt etter søkningen til studieplassene. Ottosenkomiteen la på slutten av 1960-tallet til grunn et prinsipp om at den totale kapasiteten burde tilpasset etterspørselen fra søkerne, mens fordelingen etter fag og studier bør ta hensyn til behovene i arbeidsmarkedet.

I en viss forstand kan hele virksomheten innenfor programområdet ”Rekruttering og gjennomstrømning” og i betydelig grad også programområdet ”Utdanning og arbeid” sies å utgjøre et grunnlag for dimensjoneringspolitikken. I tillegg har vi også foretatt noen studier som har til hensikt å få et mer helhetlig perspektiv på vekst i høyere utdanning (Aamodt 1993) og av de dilemmaene som styringen av kapasiteten i høyere utdanning innebærer. Dette er bl.a. drøftet i Aamodt (1991b), Sandberg (1996), Aamodt (1999), Try og Aamodt (2000) og Aamodt (2004).

Sandberg (1996) konkluderte med at beslutningene i den sterke vekstperioden fra slutten av 1980-tallet var ad hoc preget. Denne situasjonen ble forsterket av et svært uoversiktlig opptakssystem til høyere utdanning. Mens tidligere forsøk på å etablere et nasjonalt opptakssystem for hele sektoren møtte sterk motstand, ble dette gjennomført fra 1991 uten særlig diskusjon eller motstand. Dette, sammen med en innføring av mer enhetlige opptaksregler innebar en bevegelse i retning av en sterkere sentralisering, mens Sverige samtidig valgte å deregulere et tidligere sentralt system. Begrunnelsene med det sentraliserte systemet var dels at det ville gi en effektivitetsgevinst, men først og fremst for å få formidlet og utnyttet ledige studieplasser bedre.

På oppdrag for Norgesnettrådet foretok NIFU i 1999 en studie av dimensjoneringspolitikken i en del land (Aamodt 1999). Prosjektet tok sikte på å besvare følgende spørsmål:

- Finnes det en overordnet styring av utdanningskapasiteten, eller er dette overlatt de enkelte institusjonene eller markedet?

- Hvis det foretas beslutninger om dimensjonering, på hvilket nivå foretas disse beslutningene, på nasjonalt nivå, regionalt nivå, av eventuelle bufferorganisasjoner eller av den enkelte institusjon?
- Hvilke kriterier legges eventuelt til grunn: etterspørselen etter studieplasser eller samfunnets behov for arbeidskraft?
- Finnes det noen politikk for å fordele kapasiteten mellom ulike institusjoner og studier? Finnes et differensiert eller hierarkisk oppbygd system innenfor høyere utdanning? Hvilken politikk føres for å balansere mellom masseutdanning og grunnforskning? Tas det hensyn til hvor store institusjonene skal være?
- Hvilke reguleringsmekanismer finnes, politisk vedtatte rammer, rammer gitt gjennom bevilgninger eller markedsmekanismer?
- I hvilken grad tas det hensyn til etter- og videreutdanning?
- Hvilke dimensjoneringsprinsipper ser ut til å være mest effektive i forhold til å nå de politiske målene?

I denne undersøkelsen ble det hovedsakelig hentet inn informasjon fra Storbritannia, Sverige og USA, men i noen grad ble også andre land trukket inn der det forelå relevant tilgjengelig informasjon. Siden det er så store forskjeller mellom de amerikanske statene, og det ikke ville være mulig å dekke flere stater, valgt vi en stat, Kentucky, som eksempel.

Når det gjelder spørsmålet om en overordnet styring av utdanningskapasiteten, utgjorde de tre landene som forventet ytterpunkter langs de tre dimensjonene stat, marked eller institusjon. Storbritannia har sterkest institusjonell autonomi, Sverige det sterkeste innslaget av statlig styring, mens markedsinnslaget er mest synlig i USA. Men bak denne overflaten trer et mer nyansert bilde fram. USA har et betydelig innslag av statlig koordinering, og i Storbritannia har det skjedd en svekkelse av den institusjonelle autonomien og en sterkere politisk styring. I Sverige har utviklingen gått i motsatt retning, mot en klar tendens til desentralisering siden 1990. En må imidlertid skille mellom graden av statlig styring og type virkemidler. I alle land fant vi som sagt en betydelig grad av statlig styring og koordinering, men der markedsmekanismer i økende grad ble brukt som mekanisme.

Ingen av landene opererte med sentralt fastlagte rammer for kapasiteten, men mer vage planer for hvor stor sektoren skal være. I den grad kriterier ble lagt til grunn for å styre kapasiteten, ble etterspørselen etter studieplasser tillagt størst vekt. Både i Sverige og i USA fant vi eksempler på statlige initiativ for å bestemme fordelingen av kapasitet mellom ulike typer institusjoner.

Det var vanskelig å gi noe entydig svar på hvilke dimensjoneringsprinsipper som er mest effektive, fordi prinsippene og mekanismene ikke kan løsrives fra den aktuelle nasjonale politiske konteksten. Vi fant heller ikke at noen av landene anvendte noen enhetlige og gjennomgående prinsipper, selv om etterspørselen etter studieplasser stort sett ble tillagt størst vekt. Prinsippene varierer etter type studium, spesielt mellom profesjonsstudier og mer generelle studier. Et overordnet inntrykk er likevel at et sterkt sentralregulert dimensjoneringsystem slik Sverige hadde det før 1993, blir stivbent og medfører en fare

for at systemet underdimensjoneres. Også i Storbritannia førte en human kapital preget planlegging fram til midten av 1980-tallet til en forsiktig politikk, og at kapasiteten ble liggende etter i forhold til ekspansjonen som fant sted i de fleste andre land. Videre ser det ut til at beregninger av det framtidige behovet i arbeidsmarkedet har en ”konservativ” karakter, og at en dimensjoneringspolitikk basert på slike anslag lett fører til stagnasjon snarere enn vekst. En dimensjoneringspolitikk som i hovedsak legger etterspørselen etter studieplasser til grunn synes med andre ord å være mer dynamisk enn en politikk som er basert på sentral planlegging og beregnet behov for arbeidskraft.

Gjennomgangen av de internasjonale erfaringene gir liten støtte til å føre en dimensjoneringspolitikk som bygger sterkere på framskrivninger av arbeidslivets behov, men at det i hovedsak er søkerens interesser som bør legges til grunn. Samtidig kan heller ikke kapasiteten styres fullt ut etter søkerens preferanser, spesielt ikke når det gjelder dimensjoneringen av de enkelte studietilbudene. Det er helst de mer generelle studiene som kan styres etter søkerens ønsker, mens mer yrkesspesifikke tilbud i alle land er regulert.

Try og Aamodt (2000) peker på at Mjøsutvalget legger enda sterkere vekt på å dekke søkerens ønsker i prinsippene for dimensjonering enn det Ottosenkomiteen og Hernesutvalget gjorde. I tillegg legger Mjøsutvalget opp til større frihetsgrader for institusjonene, noe som utgjør en utfordring i forhold til nasjonal styring. Hvordan kan man på den ene siden hindre at flere læresteder samtidig utvider kapasiteten i populære fag, og på den andre siden sikre at små fag med liten søkning opprettholdes? Dette dilemmaet ved Kvalitetsreformen, samt det nye finansieringssystemet og en økt konkurranse mellom institusjonene om å rekruttere studenter er også diskutert av Aamodt (2004a).

2.4 Søkning, opptak og avvisning

2.4.1 Innledning

På slutten av 1980-tallet økte presset på høyere utdanning, noe som førte til at opptakssystemet kom i søkelyset. Opptaket ble i stor grad gjennomført ved det enkelte lærested, kun noen få høgskoleutdanninger var med i et fellesopptak. En forbedring av studentopptaket var nødvendig av flere grunner. Det viktigste hensynet var i forhold til å sikre en fornuftig dimensjonering av utdanningstilbudet i forhold til studentantallet. Et forbedret studentopptak var også ønskelig som et redskap for å kanalisere søkerne mest mulig effektivt til alle ledige studieplasser og på en mer rettferdig måte. Parallelsøkning var vanlig for utdanningssøkerne og ved opptaket til universiteter og høgskoler i 1993 sendte de utdanningssøkende i gjennomsnitt nær åtte søknader hver om studieplasser. Som et resultat av dette etablerte Kirke-, undervisnings- og forskningsdepartementet (KUF) prosjektet Samordna Opptak i 1991, som hadde til oppgave å samle inn opplysninger fra lærestedene gjennom ulike faser av opptaket. I 1995 ble det for første gang gjennomført et

nasjonalt samordnet opptak til de statlige høyskolene og i 1996 ble universiteter og vitenskapelige høyskoler inkludert i den samordnede opptaksmodellen.

Det foreligger om lag ti publikasjoner fra NIFU som omhandler temaene søkning, opptak og avvisning. Publikasjonene er Egge (1991a) om avviste søkere i høyere utdanning, Egge (1991 b) om hva som skjer med søkere som avvises fra videregående og høyere utdanning, Enoksen og Aamodt (1993a) med en etterundersøkelse av studentopptaket til studieåret 1992/93, Enoksen og Aamodt (1993b) om gjengangere i søkerkøen til høyere utdanning, Sandberg (1994) og Sandberg (1996) om søkning og opptak til høyere utdanning i 1993. Skjersli (1997) om søkning, tilbud og opptak til høyere utdanning i tidsrommet 1993–1997 og Skjersli (2000) om endring i søkning, tilbud og opptak til høyere utdanning i perioden 1995–1999 (disse to publikasjonene blir nærmere omtalt under området rekruttering til enkeltstudier og utdanninger). Skjersli & Støren (1999) tok for seg frafall i søknadsprosessen til høyere utdanning. Bakgrunnen for sistnevnte undersøkelse var et ønske fra Samordna opptak om å vite mer om hvorfor et stort antall søkere faller fra i søknadsprosessen og for å oppnå en målsetting om størst mulig treffsikkerhet i opptaket slik at flest mulig søkere får tilbud om studieplass på sitt primære ønske så tidlig som mulig i opptaket. Opheim (2003) undersøkte betydningen av bosted for valg av utdanning og lærested. Med utgangspunkt i søkertall fra Samordna opptak (SO) for året 2000, undersøkte hun søkemønster blant ungdom fra ulike deler av landet (omtales senere i notatet).

2.4.2 Søkertall, studieplasser og gjengangere i søkerkøen

Enoksen og Aamodt (1993b) viste at til tross for en betydelig økning i antall studieplasser i perioden 1991–1993, var det dobbelt så mange søkere som det var studieplasser. De fant at søkningen har økt mest blant de yngste. En viktig grunn til økningen var at en høyere andel innen hvert årskull oppnådde studiekompetanse. I tillegg så det ut til at en høyere andel av de som har studiekompetanse, søkte seg til høyere utdanning. Også endringer i de unges ”ventemønstre” før de søker seg til høyere utdanning, spilte en rolle. Årsakene var flere; et vanskeligere jobbmarked, endringer i opptaksreglement ved en rekke studier som gjør det mindre lønnsomt å samle tilleggspoeng gjennom arbeidserfaring, samt økt press fra eldre søkere til høyere utdanning.

Kampen om studieplassene var hard for de yngste søkerne. De unge søkerne skaffet seg flere sjanser ved å søke flere ganger og ved å bygge på med mer utdanning. Dette gjorde at nye unge søkere i tillegg til å konkurrere med andre fra sitt eget kull, konkurrerte med søkere fra eldre kull. En tredjedel av søkerne som søkte i 1992, hadde også søkt i 1991. Dette var vesentlig søkere som enten ikke fikk et tilbud i 1991 eller som ikke tok imot tilbudet. Gjengangerne styrket sine sjanser ved annen gangs søkning gjennom ulike former for tilleggspoeng.

Et viktig spørsmål var også hvor mange en kunne regne med som kom tilbake som søkere. Når opptaket var begrenset, ville mange avviste søkere som kom tilbake komme ”på

toppen” av tallet på nye søkere. Ved å ha kjennskap til hvor mange som søkte på nytt, kunne det anslås hvor mange ekstra søkere man ville få det påfølgende året. Dette ble undersøkt av Enoksen & Aamodt (1993a). Undersøkelsen viste at av 19-årige søkere i 1991 søkte nær halvparten om igjen i 1992. Av dem som ikke tok imot tilbudt studieplass eller ikke fikk tilbud, søkte nær alle på nytt neste høst. Gjengangerne var vesentlig yngre enn øvrige søkere.

Sandberg (1996) tok for seg søkning og opptak til høyere utdanning 1993. Når det gjelder spørsmålet om søkerne fikk studieplass eller ikke i 1993, ble det oppdaget et betydelig avvik mellom SO-registeret og respondentens egne opplysninger. Et halvt år etter at opptaket var avviklet, var flesteparten studenter. Dette var flere enn forventet ut fra de offisielle søkerstatistikkene.

Sandberg (1996) tok for seg den akselererende veksten i søkningen til høyere utdanning slik den artet seg den første halvdel av 1990-årene. Hun kartla søkerne situasjon etter opptaket til høyere utdanning i 1993, samt studerte søkerne motivasjoner og handlingsvalg, for dermed å avklare forbindelsen mellom individuelle strategier og opptaksresultat. Det ble tatt utgangspunkt i en demografisk modell for å forstå hvorfor studentmassen utviklet seg som den gjorde. Flere demografiske forhold bidro til store søkertall til tross for at de studiemodne årskullene ble mindre fra tiårsskiftet. For det første oppnådde stadig flere studiekompetanse fra videregående opplæring, samtidig som stadig flere realiserte denne kompetansen ved å søke om plass i høyere utdanning. Dessuten tok søkningen seg opp i alle aldersklasser.

2.4.3 Søkning, tilbud og opptak til høyere utdanning i tidsrommet 1993–1999

Den store økningen til høyere utdanning som vi så på begynnelsen av 1990-tallet, kulminerte i 1994. Skjersli (1997) tok for seg søkning, tilbud og opptak til høyere utdanning i tidsrommet 1993–1997 og ga en oversikt over utviklingen for søkning-, tilbuds- og opptakstallene i dette tidsrommet. Datamaterialet var hentet fra Samordna opptak og Statistisk sentralbyrå. Fra 1994 og frem til 1997 var det en nedgang i søkertallene. Det var i 1997 19.000 færre som søkte seg til høyere utdanning enn i 1994, og stadig færre kvalifiserte søkere stod uten tilbud om studieplass. Av de kvalifiserte søkerne uten studietilbud var det flest kvinner, dette gjaldt for hele perioden. Årsaken var at kvinner i stor grad søkte seg til studier der det var stor konkurranse om studieplassene, som for eksempel helse- og sosialfagene samt de ulike lærerutdanningene. Hovedtyngden av søkere i perioden 1991–1997 var under 25 år. Det var også i denne gruppen størst reduksjon i søkertallene, og da særlig blant 19 åringene.

Skjersli (2000) ga også en oversikt over hvordan søkningen og selve opptaket til høyere utdanning endret seg i perioden 1995–1999, som en videreføring av rapporten omtalt over. Rapporten tok opp søkertall og kvinneandeler for enkelte utdanningstyper innenfor lærerutdanning, helse- og sosialfaglige utdanninger, tekniske- og økonomiske

utdanninger og universitetsutdanninger. Det viste seg at søkningen for 19-åringene ble mer redusert enn for noen andre aldersgrupper etter 1995/96. I perioden 1993 til 1999 var det en merkbar nedgang i søkertallene for 19-årige søkere til høyere utdanning. Nok en gang var endret "ventemønster" før en begynner i høyere utdanning, en medvirkende årsak, denne gang ved at ventetiden igjen ble økt, trolig på grunn av bedring i arbeidsmarkedet. Dette er en sannsynlig (del)forklaring på nedgangen i søkningen blant 19-åringene. I tillegg var det mange dette året (1997) som tok et år på folkehøgskole etter videregående opplæring, og muligens så vi også en effekt av Reform 94. Det viste seg imidlertid at det hovedsakelig var blant guttene at det var nedgang i søkningen, og bare en liten nedgang for jentene. Reduksjonen av vernepliktig alder fra 19 til 18 år hadde nok også betydning, i og med at det fra 1996 ikke lenger var kø av vernepliktige og dette kan ha medvirket til at det var flere 19-årige gutter som var i verneplikt.

2.4.4 Frafall i søknadsprosessen

Mange søkere til høyere utdanning valgte selv ikke å forfølge sine studieønsker. De "falt fra" i søknadsprosessen. Dette var et velkjent fenomen for lærestedene og for myndighetene, slik at det ble (og blir) gitt tilbud til flere enn det antallet studenter som det faktisk er plass for på lærestedet. Imidlertid kan det store antallet som faller fra i søknadsprosessen gjøre det vanskelig å vite hvor mange en skal gi tilbud om studieplass. Det var derfor et ønske å få kjennskap til "hvem" som stod bak dette frafallet, i form av opplysninger om hva som var bakgrunnen for frafallet mv. Våren 1998 var det 32.000 søkere som falt fra i søknadsprosessen til høyere utdanning, et frafall som utgjorde 37 prosent av den totale søkermassen. Skjersli og Støren (1999) har gjennom en spørreundersøkelse studert søkerne egne begrunnelser for hvorfor de valgte å ikke fullføre søknadsprosessen. Det er forskjeller i begrunnelsen av frafallet etter hvor langt i søknadsprosessen søkerne var kommet, før de falt fra. Søkerne som falt fra, ble delt inn i tre grupper, det er de som falt fra tidlig i søknadsprosessen ('tidlig frafall'), det er de som takket nei til studietilbudet de fikk ('nei til tilbud') og det er de som tok imot tilbudet, men som ikke møtte ved studiestart ('ikke møtt').

Hver fjerde søker som falt fra var mellom 22 og 24 år, 45 prosent var under 22 år. Det var i gruppen tidlig frafall vi finner størst andel både av de yngste og av de eldste søkerne. Det er tidligere påvist en sammenheng mellom sosial bakgrunn og rekruttering til høyere utdanning. Resultatene i denne undersøkelsen tydet på at søkere med lavt utdannede foreldre ikke var overrepresentert blant frafallet i forhold til søkere/studentertotalt.

Resultatene viste at det her er snakk om 'erfarne' søkere, når det gjelder tidligere søkning og utdanningsbakgrunn. Flesteparten av søkerne som falt fra, hadde søkt tidligere, dette gjelder for nær 60 prosent av søkerne i utvalget. Resultatene viste at mange også hadde høyere utdanning før de søkte våren 1998. Nær 43 prosent av søkerne som falt fra, hadde allerede avlagt eksamen ved universitet eller høgskole.

De aller fleste søkerne i utvalget oppga at bakgrunnen for å søke om studieplass var å få realisert yrkesplanene sine. For de søkerne som falt fra senere i søknadsprosessen, etter at de fikk tilbud om studieplass, er det hovedsakelig det at de fikk et tilbud som ikke tilsvarte

førsteønsket, som synes å ha vært årsaken til å de falt fra. Det var en like stor andel av dem som falt fra i søknadsprosessen som var i høyere utdanning (39 prosent) som var i inntektsgivende arbeid (38 prosent) påfølgende høst. Årsaken til at en så stor del av frafallet likevel var i høyere utdanning, er at mange av søkerne fikk tilbud om annen høyere utdanning som ikke omfattes av SO, enten i Norge eller i utlandet.

Mens 39 prosent av alle som falt fra (likevel) var i høyere utdanning, var det hele 64 prosent som ønsket at de helst hadde vært i høyere utdanning. Mange av dem som var i arbeid, ønsket helst å studere. Dette må ses på bakgrunn av at hovedårsaken til ikke å ta i mot et studietilbud eller ikke møte til studiestart, var at en ikke kom inn på det studiet som var førsteønsket. Det viser seg at søkerne som av ulike årsaker falt fra i søknadsprosessen til høyere utdanning, ikke gir opp; hele 86 prosent oppga at de ville søke om studieplass på nytt.

2.4.5 Avviste søkere til høyere utdanning

Som omtalt foran, var det en mangelfull (sentral) oversikt over søkning og avviste søkere til høyere utdanning. I og med at søkningen til høyere utdanning økte mer enn opptakskapasiteten, og det ble innført opptaksbegrensninger ved studier som tidligere hadde vært åpne, var spørsmålet om hvor mange av søkere som ble avvist, og hvordan det gikk med de avviste søkerne, et viktig tema på begynnelsen av 90-tallet. Den høye arbeidsledigheten gjorde spørsmålet desto viktigere. Egge (1991a) så blant annet på hvilke følger den inntaksbegrensningen som ble innført i 1990, hadde på slike fagområder som tidligere hadde vært ”åpne”

Undersøkelsen, som var en spørreundersøkelse, viste at den økte søkerpågangen førte til økte inntaksgrenser. Som en følge av dette ble en stor gruppe utdanningssøkende avvist. Utgangspunktet for spørreskjemaundersøkelsen var at det hersket usikkerhet om avviste utdanningssøkeres situasjon høsten 1990. Undersøkelsen tok for seg søkere som ikke fikk studieplass ved Universitetet i Oslo og ved de pedagogiske høgskolene (totalt 3680 avviste søkere). Resultatene av undersøkelsen viste at størstedelen (71 prosent) av de spurte oppgir å være innenfor en eller annen form for utdanning. Antallet utdanningssøkende uten noen form for utdanningstilbud var dermed mye lavere enn antatt. Det ble pekt på at utvalget i undersøkelsen i utgangspunktet er marginal i forhold til inntak i høyere utdanning, vurdert ut fra karakterer og tidligere skoleprestasjoner. Likevel viste undersøkelsen ganske entydig at det store flertallet ønsket utdanning (85 prosent), de fant alternative veier i utdanningssystemet og de la inn utdanning i sine framtidsplaner (75 prosent).

Egge (1991b) stilte i en artikkel spørsmål om et vanskelig arbeidsmarked er forklaringen på den store utdanningssøkningen. Formålet med artikkelen var å sette søkelyset på andre mulige årsaker enn knapphet på arbeid. Av den grunn ble det fokusert på utdanningsønsker, -planer og -motivasjon. Artikkelen benyttet samme undersøkelse og datamateriale som ble presentert i Egge (1991a) (se omtale over), i tillegg var det trukket et utvalg av avviste søkere til videregående skole høsten 1990. Artikkelen viste at det var en

stor gruppe som søkte utdanning, men som ønsket jobb. Langt de fleste så likevel ut til å søke utdanning for utdanningens egen del, og flertallet forsøkte på å gjøre utdanningsønsket til virkelighet ved å søke igjen ved neste års inntak. Det viste seg at mange avviste søkere (likevel) var i utdanning (nær 48 prosent av alle i undersøkelsen) til tross for avvisning. Dette viste også at mange søkte flere utdanninger, og at de valgte en annen utdanning om de ble avvist fra den de opprinnelig ønsket. Under en tredel av de avviste var i jobb høsten 1990, og ledigheten var dobbelt så høy som i ungdomsgruppen for øvrig. I gruppen av avviste søkere som primært var jobbmotiverte, var arbeidsledigheten særlig høy. Ledigheten var imidlertid påfallende høyere blant de avviste fra videregående skole enn blant de avviste fra høyere utdanning. Det skjebnesvangre ved utelukkelse fra utdanning så dermed ut til å være at arbeidsmarkedet i liten grad hadde tilbud til de unge.

Også en senere undersøkelse tok for seg hva som skjer med avviste søkere. Sandberg (1996) undersøkte hva som skjedde med avviste søkere til høyere utdanning 1993, samt de som fikk tilbud om studieplass men ikke tok imot tilbudet. 1993 var et rekordartet år når det gjelder søkning til høyere utdanning, men også dette året var det også det største antallet avviste søkere noensinne. Resultatene viste at de fleste søkerne befant seg i høyere utdanning ett år etter at de søkte. Dette gjaldt også for en fjerdedel av de som fikk avslag (kvalifiserte og ukvalifiserte). Overraskende mange av de som ifølge Samordna opptak ikke tok imot noe tilbud, var allikevel i høyere utdanning. Analysene av 1993-søkerne viste at avviste søkere ikke var markant hardere rammet av arbeidsledighet enn befolkningen for øvrig, og ledigheten var lavere enn for i samme aldersgruppe for øvrig. De fleste som takket nei til studieplass, hadde fast arbeid.

Det aller mest populære fagområdet søkerne ønsket seg til i 1993 var helse- og sosialfag. Det viser seg da også at de avviste søkerne var overrepresentert blant de som hadde helse- og sosialfag som førstevalg, og i 1993 var dette det vanskeligste fagfeltet å komme inn på. Høgskolestudier var mer attraktive enn universitetsstudier, og terskelen for å bli tatt opp var til og med høyere der enn i universitetssektoren. Over halvparten av søkerne siktet mot høgskolestudier som det endelige mål for utdanningsplanene sine, og avviste søkere var klart overrepresentert blant disse.

2.5 Rekruttering til høyere utdanning – hvilke mønstre finner vi?

2.5.1 Innledning

Et tilbakevendende spørsmål når det gjelder rekruttering til høyere utdanning, er hvilke forskjeller vi finner etter sosial og geografisk bakgrunn og kjønn, og i de senere år også etter innvandrerbakgrunn. Bakgrunnen er de vedvarende sosiale forskjellene vi finner både i Norge og internasjonalt når det gjelder rekrutteringen til høyere utdanning. Tidligere år var det også geografiske forskjeller i rekrutteringen til høyere utdanning, forskjeller som er blitt langt mindre de senere år. Når det gjelder geografisk bakgrunn, er oppmerksomheten i

Norge i de senere årene i større grad vært rettet mot i hvilken grad det er en sammenheng mellom bosted (oppvekststed) og hva slags utdanning en søker, eller snarere – hvor lærestedet en søker seg til, ligger. En vanlig antagelse, som også synes å ha blitt bekreftet, er at geografisk spredning av lærestedene for høyere utdanning medvirker til at ungdom i distriktene i større grad velger å ta høyere utdanning enn de ellers ville ha gjort, og dermed medvirker til reduserte regionale forskjeller i andel som tar høyere utdanning.

Når det gjelder kjønnsforskjeller, så er fokuset siste tiår snudd fra å dreie seg om underrepresentasjon av kvinner til underrepresentasjon av menn. I særlig grad har oppmerksomheten dessuten dreid seg om kjønnsforskjeller i rekrutteringen til *ulike typer* av utdanning, det som kalles (horisontal) kjønnssegregering i utdanning. I og med den økte andelen av innvandrere i den norske befolkningen, er også fokuset utvidet de senere årene, til å omfatte innvandrerbakgrunn i tillegg til sosial bakgrunn for øvrig.

Nedenfor omtales noen studier ved NIFU i de senere årene som tar opp temaer som er nevnt over. Deretter vil vi omtale noen enkeltstudier som har sett på rekrutteringen til bestemte studier, eller som har sett på bestemte søkergrupper.

2.5.2 Sosial bakgrunn

Sosiale utdanningsforskjeller har alltid stått sentralt i forskningen ved NIFU STEP. Knudsen, Sørensen og Aamodt (1993) så på endringer i den sosiale rekrutteringen til høyere utdanning for perioden 1980 – 1991. Bakgrunnen for prosjektet var at man fryktet at den sterke konkurransen om studieplassene hadde ført til økte sosiale skjevheter i rekrutteringen. Det hadde også blitt dokumentert en økende andel studenter som hadde foreldre med høyere utdanning.

Analysene baserte seg på registerdata fra SSB, og resultatene viste at det ikke hadde skjedd noen skjerpet sosial seleksjon, men snarere en svak tendens til utjevning. Dette gjelder sektoren totalt, og spesielt for studietilbudene utenom universitetene. Rekrutteringen til universitetene hadde vært temmelig uendret.

Hovland (2000) belyste betydningen av kjønn, sosial bakgrunn, alder, bosted og karakter for valg av og opptak i høyere utdanning. Rapporten undersøker spesielt søkerne til høyere utdanning i 1993. Her undersøkes tre forhold: For det første belyses hvordan søkermassen til høyere utdanning i 1993 var sammensatt med hensyn til søkeres kjønn, alder, fars utdanningsnivå, bosted og karakterer i norsk, engelsk og matematikk fra videregående opplæring. For det andre undersøkes sammenhengen mellom søkeres individuelle kjennetegn og hvilket utdanningsnivå og fagområde de søkte seg til. Til slutt ble det sett på sannsynligheten for å bli tatt opp til høyere utdanning etter søkeres utdanningsmål og individuelle kjennetegn. Noen funn var: Karakterene søkerne hadde med seg fra videregående opplæring hadde den sterkeste effekten på utdanningsaspirasjonene, men samtidig hadde sosial bakgrunn en selvstendig betydning. Jo høyere utdanning far hadde, desto lengre utdanning tok søkerne sikte på, også uavhengig av karakterer fra videregående

opplæring. Også sannsynligheten for å bli tatt opp varierte med sosial bakgrunn. Naturlig nok hadde karakterer fra videregående stor betydning for sannsynligheten for å bli tatt opp, og sosial bakgrunn virket inn på opptaket gjennom karakterer og fagvalg. I tillegg hadde sosial bakgrunn en egen effekt uavhengig av karakterer, fagvalg og bostedstrøk. Dette kan være vanskelig å forklare, og det ble blant annet tatt forbehold om at en i undersøkelsen hadde karakterer bare i tre fag. En forklaring som det ble pekt på, gjaldt strategiske valg i søkningen og antall søknader som ble sendt, villighet til å flytte mv.

Støren (2000) undersøkte hvordan det å planlegge å ta høyere utdanning varierte med foreldres utdanning og andre forhold, basert på en spørreundersøkelse av elever i videregående opplæring. Sannsynligheten for å ha planer om høyere utdanning økte jo bedre karakterer en hadde, men uavhengig av karakterer økte også sannsynligheten for å ha planer om å ta høyere utdanning jo høyere utdanning foreldrene hadde. Bestemte holdninger og ønsker angående en framtidig jobb var også medvirkende når det gjelder det å ha planer om høyere utdanning, og kom som tilleggsforklaringer. Det å legge vekt på muligheten for en jobb på hjemstedet syntes å virke bremsende på planer om å ta høyere utdanning, mens det å legge vekt på å få en lederstilling og det å få tilfredsstilt faglige interesser, virket positivt på sannsynligheten for at en planlegger høyere utdanning, uavhengig av de andre nevnte bakgrunnsforholdene. Foreldres utdanningsnivå var imidlertid en avgjørende faktor, sammen med karakterene de oppnådde i videregående opplæring.

Også Aamodt og Stølen (2003) så på forskjeller i rekrutteringen til høyere utdanning etter foreldrenes utdanningsnivå. Dersom vi sammenlikner to yttergrupper, dvs. der far har høyere grads universitetsutdanning eller bare grunnskole, fant vi at blant de som var 19 år i 1995 hadde mer enn åtte av ti begynt i høyere utdanning i den første gruppen mot mindre enn en av fem i den andre. Forskjellen er med andre ord omtrent 4:1. I den yngste gruppen vi undersøkte som var 19 år i 1998, var det imidlertid en relativt klar tendens til at forskjellene hadde avtatt.

2.5.3 Geografi

Hovland (2000) undersøkte også om studievalg blant søkere til høyere utdanning i 1993 hang sammen med geografisk bakgrunn. Et av funnene var at det var noe mer vanlig å ha preferanse for undervisningsfag og helse- og sosialfag blant søkere fra spredtbygde strøk og tettsteder. Juridiske fag var på den annen side mer populære blant søkere fra storbyer. Slike forskjeller henger (blant annet) sammen med at det er forskjeller i preferanser avhengig av hvor studenten er vokst opp, for eksempel i det å velge en høgskole i distriktene framfor det å velge et universitetsstudium i en storby (se nedenfor, omtalen av Opheim, 2003). Et annet funn i Hovlands (2000) undersøkelse var at storbyungdom sendte færre søknader enn søkere ellers, og syntes å være mindre villige til å flytte på seg for å studere. De store byene tiltrekker seg også søkere fra alle deler av landet, og søkere fra storbyer som søkte høyere utdanning i egen hjemby, måtte konkurrere med mange andre

søkere, og hadde lavere sannsynlighet for å bli tatt opp i høyere utdanning enn andre søkere.

Opheim (2003) undersøkte søkemønsteret blant søkere til høyere utdanning i 2000, ved hjelp av data fra Samordna opptak. Hun fant at den geografiske fordelingen av studieplasser hadde stor betydning for søkerens valg av utdanning og lærested. Når søkerens bosted sammenlignes med hvor de ønsker å studere, søker mange seg til universitetsfylkene. Mange utdanninger og et høyt antall studieplasser er lokalisert til universitetene, og dermed har disse fylkene en tilstrømning av studenter fra andre deler av landet. Dette betyr at søkere bosatt utenfor universitetsfylkene, er mer mobile enn andre søkere. Søkere som er bosatt i universitetsfylkene har tilgang på et bredere spekter av studietilbud, og har derfor mindre behov for å søke studieplass i andre fylker for å få oppfylt studieønskene sine.

Om lag 30 prosent av søkerne søker kun opptak i hjemfylket. Blant søkere bosatt i universitetsfylkene er andelen 48 prosent, mens den er kun 18 prosent blant søkere bosatt i andre fylker. I tillegg har kjønn og alder betydning. Det er en stigende tendens til å kun søke opptak lokalt med økende alder. Dette gjelder særlig blant kvinnene. Det er altså først og fremst de yngre søkerne som er villige eller har mulighet til å flytte for å studere, noe som må ses i sammenheng med søkerens livssituasjon. For gruppen som i liten grad er mobile, vil dermed utdanningsvalget i høy grad styres av det utdanningstilbudet som finnes på hjemstedet.

Resultatene kan tyde på at det er forskjellige søkergrupper; søkere som primært er orienterte mot et bestemt studium og søkere som primært søker tilbud i hjemstedsregionen har ulike utdanningsvalg. Søkere som kun søker ett fagfelt, har ofte lengre profesjonsstudier, som medisin og sivilingeniør som førsteønske. Blant søkere som kun søker opptak i hjemfylket, er det klare forskjeller mellom søkere bosatt i universitetsfylkene og søkere bosatt i andre fylker. Mens lokale søkere bosatt i universitetsfylkene gjerne har kortere utdanninger innenfor humaniora og samfunnsvitenskap som førstevalg, har lokale søkere fra andre fylker ofte allmennlærer og 2 til 3-årige økonomi/administrasjonsstudier som førsteønske.

Et hovedspørsmål i denne rapporten er hvilken betydning nærhet til studiestedet har for å ta i mot studieplassen eller å falle fra i løpet av søkerprosessen. Resultatene tyder på at søkere møter opp ved studiestart oftere dersom de har fått tilbud om studieplass i hjemfylket enn om de har fått tilbud om plass i et annet fylke. Tendensen gjelder de fleste grupper av søkere, men er sterkest blant søkere bosatt i universitetsfylkene. Andelene som velger å flytte til et annet fylke for å ta utdanning, er lavere blant søkere bosatt i universitetsfylkene enn blant søkere bosatt i andre fylker. Dette kan tyde på at søkere bosatt i fylker med et begrenset studietilbud generelt er mer villige til å flytte for å studere enn søkere som har et bredere utdanningstilbud i nærmiljøet. Disse resultatene består også når vi sammenligner søkere med like demografiske kjennetegn og utdanningsmessige preferanser.

2.5.4 Kjønn

Andelen kvinner i høyere utdanning har økt sterkt, men fortsatt er det store forskjeller i fagvalg mellom kvinner og menn. Teigen (1998) stiller spørsmålet om veksten i antall kvinner i høyere har ført til en utjevning av fagforskjellene og om skillelinjene mellom typiske ”mannsfag” og ”kvinnefag” er utvisket. Analysene bygger på data fra NIFUs akademikerregister som bare omfatter universitetene, og dekker hele 30-årsperioden fra 1965 til 1995. For å vise kvinners og menns skjevfordeling på fag er det dels brukt tradisjonell sammenlikning av prosentvis fordeling av studentene etter kjønn, men også en mer konsentrert statistisk metode som beregner såkalte d-indekser.

Utviklingen fra 1965 viser at flere fag som tradisjonelt var mannsdominert har fått en mer jevn fordeling etter kjønn, men at de kvinnedominerte fagene fortsatt er like kvinnedominert, og til dels har blitt sterkere kvinnedominert. I 1965 hadde om lag to tredeler av alle fag mellom 85 og 100 prosent menn, i 1995 var denne andelen sunket til 7 prosent. Andelen fag som hadde tilsvarende høy andel kvinner økte i samme periode fra 2,6 til 9,6 prosent. Det kan dermed observeres to ulike tendenser i perioden: på den ene siden forsterkes tendensene til kjønnssegregering ved at en økt feminisering i en del fag, på den annen side synker andelen sterkt mannsdominerte fag. Dermed forsterkes faktisk tendensene til kjønnssegregering, spesielt i perioden mellom 1985 og 1995.

Hovland (2000) viste at kvinner og menn som søkte høyere utdanning i 1993 hadde preferanser for ulike fagområder, og at foreldres utdanningsnivå hadde ulik betydning for de valgene kvinner gjorde og de valgene menn gjorde. Menn valgte i stor grad det som kan kalles ”mannsfag” (teknologiske fag) uansett fars utdanningsnivå, mens kvinner som hadde far med høy utdanning, valgte svært ofte kjønnsnøytrale fag i høyere utdanning, fag som tidligere hadde vært mannsdominert.

Skjersli (2000) tok for seg endringer i rekrutteringen til utvalgte utdanningstyper i perioden 1995 til 1999. Søkertallene til enkelte utdanningstyper ble sterkt redusert etter toppårene midt på 1990-tallet, dette gjaldt spesielt for lærerutdanningene og de helse- og sosialfaglige utdanningene. Det var i denne perioden en forholdsvis stor nedgang i søkningen for både menn og kvinner til en rekke utdanninger, samtidig som det også var en særlig stor nedgang i søkningen til kvinnedominerte høgskolestudier i perioden det ble fokusert på. Dette medførte at det særlig var blant kvinner det var en nedgang i tallet på søkere i denne perioden. Det ble stilt spørsmål om dette innebar at tradisjonelle søkergrupper til kvinnedominerte studier i større grad valgte andre studier, slik at kvinneandelen på disse hadde økt. Stort sett var svaret på dette spørsmålet ”nei”.

Støren og Arnesen (2003) undersøkte kjønnssegregeringen i utdanningsvalg i videregående opplæring (1991-2001) og høyere utdanning (1980-2001). Dette ble undersøkt ved å se på skjevfordelingen av kvinner og menn i ulike utdanninger, og det ble blant annet benyttet et mål som anga hvor stor andel av kvinner eller menn som ”må” skifte utdanning, for at kjønnssegregeringen skulle være null (fordelingen er kjønnsnøytral). Målt på denne måten,

ble det funnet at kjønnssegregeringen var blitt redusert over tid i høyere utdanning, men både i høyere utdanning og videregående opplæring var det små endringer det siste tiåret. Kjønnssegregeringen er høyest i videregående opplæring; den reduseres med økende nivå på utdanningen. Lavest er kjønnssegregeringen innenfor doktorgradsstudier og nest lavest innenfor høyere grads studier. Dette skyldes trolig selvforsterkende tendenser. I yrker der utdanning på videregående skoles nivå eller der tre/fireårige høgskoleskoleutdanninger er det vanlige (hjelpepleier, industri- og håndverksutdanninger, sykepleier, lærer, ingeniør), er yrket ofte enten klart kvinne- eller mannsdominert. Frykten for å skulle være det underrepresenterte kjønn kan dermed ha en særlig sterk effekt på utdanningsvalget på disse nivåene. Utdanninger på høyere nivå fører oftere mot yrker/arbeidsplasser som i mindre grad er dominert av det ene kjønn, noe som kan medvirke til mindre kjønnsforskjeller i utdanningsvalg.

Det ble også undersøkt hvilke faktorer som kunne ligge bak de store kjønnsforskjellene i valg av utdanning. Kjønnsforskjellen er fortsatt meget stor om det ble kontrollert for foreldrenes utdanning og yrke og de unges karakterer. I tillegg ble det undersøkt om det å ha relative fortrinn i matematikk fra videregående opplæring i forhold til andre fag, betydde noe for forskjeller i gutters og jenters valg av høyere utdanning. Etter å ha tatt hensyn til dette, var det en ørliten tendens til at den målte kjønnsforskjellen ble redusert, noe som indikerer at det til en viss grad var guttenes relative fortrinn i matematikk som medvirket til kjønnsforskjell i utdanningsvalg.

Det ble funnet tendenser til at guttene synes å velge mer ”rasjonelt” enn jentene når det gjelder å legge vekt på egne ferdigheter, målt ved å se på betydningen av det å ha relative fortrinn i matematikk for det å velge mannsdominerte (teknisk/naturvitenskapelige) fag i høyere utdanning. Relative fortrinn hadde stor betydning for gutter, men ikke for jenter. Teorien om rasjonelle valg syntes altså til en viss grad å forklare guttenes utdanningsvalg, men ikke jentenes. Valg basert på relative fortrinn i ferdigheter er imidlertid bare en av flere måter å opptre rasjonelt på. Det er dessuten slik at det er blant jentene det har vært størst forandringer, ved at de i økende grad har kommet inn på fagområder som tidligere var mannsdominert, mens det i mindre grad har skjedd endringer blant guttene.

Det ble også undersøkt hvilke andre faktorer enn karakterer som syntes å påvirke gutters og jenters valg, og det framstod da et innfløkt mønster. Et tydelig resultat, både på videregående og høyere nivå, er at høy utdanning hos foreldrene medvirker til utradisjonelle valg, både hos gutter og jenter. Det ble funnet spor av påvirkning fra foreldrenes yrke, og av og til spesielt fra foreldre av samme kjønn. Om *mor* hadde et mykt yrke, var det tendenser til at andelen av *jentene* som velger mannsdominert eller nøytral høyere utdanning, reduseres. Det samme gjaldt helt klart for *guttene* om *far* har et mykt yrke.

Tidligere studier har vist at gutter og jenter til dels har ulike utdanningsmål og begrunner sine valg ulikt. Jentene begrunner ofte sine utdanningsvalg ut fra at de vil arbeide med

mennesker og gjerne vil hjelpe andre. Guttene gir slike begrunnelser langt sjeldnere, mens de peker oftere enn jentene på at høy inntekt er viktig for dem. Slike funn peker hen mot at kjønns sosialiseringen har stor betydning for mange gutters og jenters valg av utdanning. Et hovedinntrykk fra studien er at bak forskjellene i utdanningsvalg ligger det relativt store forskjeller mellom gutter og jenter i holdninger til hvordan en vil kombinere yrkesaktivitet og familieliv og i hva slags yrker de finner mest meningsfulle.

2.5.5 Innvandrerbakgrunn

Opheim og Støren (2001) så på rekruttering til høyere utdanning blant ungdom med innvandrerbakgrunn, og sammenliknet overganger og gjennomstrømninger i det norske utdanningssystemet blant ungdom med innvandrerbakgrunn og ungdom for øvrig. Problemstillingene som dannet utgangspunkt for analysene var knyttet til at det forekommer ulikhet i utdanningsvalg på flere trinn i utdanningssystemet. Både progresjon og gjennomstrømning i videregående opplæring samt overgang til høyere utdanning og fagvalg i høyere utdanning ble undersøkt. Blant spørsmål som ble belyst var: Har sosial bakgrunn ulik betydning for utdanningsvalg blant ungdom med innvandrerbakgrunn sammenliknet med norsk ungdom for øvrig? I hvilken grad finner vi forskjeller i utdanningsvalg blant første- og andregenerasjons innvandrere og blant innvandrere med vestlig og ikke-vestlig landbakgrunn? Hvor stor andel av innvandrerungdom tar høyere utdanning, og hvorfor er eventuelt andelen lavere blant dem enn blant majoritetsungdom? Enkelte hovedresultater var at det var en klart lavere andel av innvandrerungdom som begynte i høyere utdanning, men denne forskjellen gjaldt bare om en så på andeler av hele årskull, ikke om en så på dem som hadde fullført videregående opplæring. Blant dem som hadde fullført videregående opplæring, var det vel så høy andel blant innvandrerungdom som blant majoritetsungdom som tok høyere utdanning (Tallene gjelder for 1997/1998). Det var altså tidligere avbrutte opplæringsløp som hadde betydning for hvor mange som var i høyere utdanning, ikke mangelfull rekruttering blant dem som hadde fullført videregående opplæring. Sosial bakgrunn målt ved foreldres utdanningsnivå syntes å ha mindre betydning for hvorvidt innvandrerungdom begynte i høyere utdanning enn for majoritetsungdom. Det var altså ulike seleksjonsmekanismer blant majoritetsungdom enn blant ungdom med innvandrerbakgrunn. For de sistnevnte har migrasjonshistorie m.v. større betydning for deres utdanningskarrierer.

Lødding (2003) så på overgang til høyere utdanning blant ungdom med innvandrerbakgrunn basert på en spørreskjemaundersøkelse blant tidligere elever i det første Reform 94-kullet seks år etter at de startet i grunnkurs. Innvandrere kom sjeldnere enn majoritetselever ut med studie- og/eller yrkeskompetanse. For etterkommere av innvandrere derimot (andre generasjons innvandrere) kunne det ikke påvises forskjeller i kompetanseoppnåelse når det også ble kontrollert for andre forhold, som blant annet foreldrenes utdanningsnivå. Andelene som var integrert i arbeid eller utdanning høsten 2000, var betydelig høyere blant dem med oppnådd yrkes- eller studiekompetanse enn blant dem med kompetanse på lavere nivå, og dette gjaldt på samme måte for minoritets- og majoritetskategoriene. Etterkommere med ikke-vestlig bakgrunn hadde en rekruttering

til høyere utdanning som var minst like sterk som blant ungdom med majoritetsbakgrunn, mens i denne studien var rekrutteringen til høyere utdanning svakere blant innvandrere, enten de hadde vestlig eller ikke-vestlig bakgrunn. Etterkommere med ikke-vestlig bakgrunn viste tegn til sterk sosial oppdrift ved at de oftere enn andre studenter hadde hovedfag eller doktorgrad som endelig utdanningsmål.

2.6 Rekruttering til enkeltstudier og utdanninger

2.6.1 Innledning

NIFU har i stor grad sett på rekruttering til høyere utdanning generelt og har i liten grad sett på enkelte studier og fag. I de siste årene har vi hatt anledning til å gjøre enkelte undersøkelser av bestemte typer utdanninger eller søkergrupper. Nedenfor omtales slike enkeltstudier.

2.6.2 Rekruttering til teknologi og realfag

I de senere årene har myndigheter og næringsliv vært opptatt av svikt i rekrutteringen til teknologiske fag og realfag. Dette ble også påpekt av Edvardsen (1996), som observerte en fallende tendens i søkningen til ingeniørhøgskoler, noe som ble antatt å ha sammenheng med et vanskeligere arbeidsmarked for nyutdannede ingeniører. Redusert søkning førte til at kapasiteten ved ingeniørhøgskolene ikke ble fylt opp. Dette er også blitt observert så sent som i 2004. Liknende problematikk ble også påpekt av Skjersli (2000). Vurderingene i Edvardsen (1996) bygget på resultatene fra en spørreskjemaundersøkelse om ungdoms utdannings- og yrkesplaner (jf. Edvardsen 1995a og 1995b). Analyser av 16-åringers planlagte utdannings- og yrkesvalg viste at det var færre av 16-åringene som tok sikte på teknisk utdanning i 1995 enn i 1991 (henholdsvis 13 prosent og ti prosent). Dette er senere blitt bekreftet ved nedgang i søkertall til ingeniørutdanningene. Det kan være flere årsaker til at rekrutteringen til teknisk utdanning har gått tilbake. Konkurransen med andre fagområder som har ekspandert er en mulig årsak.

Falkfjell (1999) undersøkte ungdoms valg av realfag i videregående opplæring, blant annet med tanke på rekrutteringsgrunnlaget til høyere utdanning. Bakgrunnen var at i de senere år hadde matematisk, naturvitenskapelig og teknologisk utdanning, både i videregående skole og i høyere utdanning, opplevd en sviktende rekruttering. Ungdoms manglende valg av realfag i videregående skole skapte bekymring både i det offentlige og i næringslivet. Hensikten med rapporten var å belyse valg av realfag blant elever i videregående opplæring og betydningen av disse valgene for videre utdanningsplaner. Det var langt færre jenter enn gutter som valgte realfag, og blant de som valgte realfag var det få jenter som planla videre studier innenfor realfag eller teknologi. Elever som hadde foreldre med høyere utdanning valgte oftere realfag enn andre.

Resultatene viste ellers at elever med realfag brukte mer tid på lekser enn andre, noe som kan tyde på at realfagene er krevende. Omtrent hver tredje elev hadde blitt frarådet å ta

fysikk og hver tredje matematikk. Samtidig oppga halvpartene av eleven at de likte realfag, noe som tyder på at det er et potensial for å øke antallet som velger slike fag.

Rekruttering til realfag og teknologi er også belyst i studier som sammenlikner utdanningsvalg blant ungdom innvandrerbakgrunn og majoritetsbakgrunn. Samtidig med at det er en bekymring for at ungdom i Norge i for liten grad velger realfag og teknologi, finner en at bilde er nokså annerledes om en ser spesielt på ungdom med ikke-vestlig innvandrebakgrunn. Opheim og Støren (2001) fant for eksempel at det var en særlig lav ungdom med innvandrerbakgrunn som valgte studier rettet mot undervisning, mens de var overrepresentert i naturvitenskapelige og teknologiske utdanninger. Årsakene til dette ble antatt å være dels at det var preferanse for mindre språkavhengige utdanninger, dels at det var større interesse for utdanninger med et innhold som er internasjonalt kjent og som eventuelt lettere kunne brukes utenfor Norge, dels at begrenset kunnskap om det norske utdanningssystemet kan medvirke til valg av tradisjonelt anerkjente utdanninger.

Også Lødding (2003) viste at innvandrerungdom var sterkere orientert mot realfag enn hva en finner blant majoritetsungdom. Hun fant at orientering om realfag var særlig fremtredende for innvandrere med kort oppholdstid i Norge.

2.6.3 Søkning til private høyskoler

Private utdanningsinstitusjoner har i liten grad tidligere blitt viet egen oppmerksomhet, og det er kun gjennomført én undersøkelse av private høyskoler ved NIFU (Skjersli 2002). Hovedformålet med undersøkelsen var å finne ut hva som var bakgrunnen for individers valg når de søkte seg til private høyskoler fremfor et likeartet statlig undervisningstilbud. Hvorfor fremstår studiene som tilbys ved private høyskoler som attraktive blant mange utdanningssøkende til tross for studieavgifter? Det er førsteårsstudenter som begynte på et utvalg to- eller treårige utdanninger som var fokuset i undersøkelsen. Utdanningene som ble valgt ut var IT-fag, økonomifag, markedsføringsfag og journalistikk. Dette er utdanninger som finnes både ved offentlige og private læresteder, men det kan variere i hvilken grad tilbudene er likeartet. Undersøkelsen omfattet nær 1600 studenter og dekket over halvparten av de som var registrert som studenter innenfor de relevante utdanningene (svarprosent 75 prosent). Gjennomsnittsalderen på studentene som var med i undersøkelsen var 23 år og litt under halvparten var kvinner. De aller fleste planla å følge normert studieprogresjon. To av tre studenter ønsket å jobbe i næringslivet etter endt utdanning. Når det gjelder bakgrunnen til at studentene valgte en privat utdanningsinstitusjon, var det nær ni av ti studenter som valgte studiested fordi de oppfattet at skolen hadde et godt rykte. Hele 86 prosent sier at de hadde hørt at skolen var godt kjent blant arbeidsgivere, og at dette var medvirkende til at de søkte seg til lærestedet. Mange valgte studiested ut fra rykter om at skolen hadde et godt studiemiljø (74 prosent), samt begrunnet sitt valg med at skolen tilbød den ønskede utdanningen (71 prosent). Ut fra resultatene kan det synes som om egenskaper ved skolene hadde større betydning for respondentenes valg enn at skolen i seg selv var privat. Men allikevel svarte hver fjerde student at de ikke ønsket å gå på en statlig høyskole.

I underkant av 90 prosent av respondentene ønsket seg til en privat høyskole fremfor statlig høyskole eller universitet/vitenskapelig høyskole. Respondentene syntes å ha vært sikre på hvilken privat høyskole de skulle begynne på, hele 89 prosent fikk tilbud om plass ved skolen de hadde som førstevalg.

Slike vurderinger kan gi uttrykk for ideologiske oppfatninger eller være en etterrasjonalisering av egne valg like mye som det er basert på egne eller andres erfaringer. Halvparten av respondentene oppga at de mente at kontakten med næringslivet er bedre ved private høyskoler enn ved statlige høyskoler, og at dette hadde stor betydning for at de valgte å begynne på en privat fremfor en statlig høyskole. Når det gjelder valg av studium, svarte nesten samtlige av respondentene (98 prosent) at de valgte studium i tråd med sine interesser og ut fra at de trodde på gode utsikter om jobbmuligheter etter endt utdanning. Også muligheten for videreutdanning hadde stor betydning for valg av studium. Tre av fire valgte studiet fordi de ønsket en yrkesutdanning, og nær 60 prosent valgte studiet ut fra et ønske om en spesialisert utdanning som få andre har.

2.6.4 Yrkesfaglærerutdanningen

I 2000 ble den treårige yrkesfaglærerutdanningen igangsatt ved fire av landets høyskoler. Brandt og Hatlevik (2003) har gjennomført en både kvalitativ og kvantitativ kartleggingsundersøkelse blant studenter som gikk på den treårige yrkesfaglærerutdanningen 2003. Yrkesfaglærerutdanningen kom som et svar på kompetansebehovene i fag- og yrkesfagopplæringen etter innføringen av Reform 94. Yrkesfaglærere med denne utdanningen kan både undervise på grunnkurs og på videregående kurs hvor de har sin spesielle kompetanse. Yrkesfaglærerstudentene får gjennom studiet større yrkesfaglig bredde gjennom både teoretisk opplæring og praksis i bedrift enn studenter som har bakgrunn innenfor ett fag og som tar praktisk-pedagogisk utdanning. Dette gjør at yrkesfaglærerutdanningen gir særlig god kompetanse til å undervise i alle studieretningsfag på grunnkursnivå.

Yrkesfaglærerstudentene kan karakteriseres som en spesiell studentgruppe. Studentenes gjennomsnittsalder var 39 år. Det var kvinnedominans på fagretningene formgivningsfag, helse- og sosialfag og hotell- og næringsmiddelfag. På elektrofag, mekaniske fag og byggfag var det imidlertid et flertall mannlige studenter. Yrkesfaglærerstudentene skilte seg spesielt ut ved å være godt etablerte både jobb- og familiemessig før de begynte på utdanningen. Studentenes bakgrunn gjør at de skilte seg fra andre studenter. I tillegg til at en stor andel av studentene hadde vært i inntektsgivende arbeid før de begynte på yrkesfaglærerutdanningen, viste det seg at det også var en betydelig andel som var sykmeldt, trygdet eller gikk på attføring (29 prosent).

Studentenes yrkesbakgrunn har betydning for deres forutsetninger og innstilling til det å studere. Fra høyskolelærenes side ble det fremhevet at opptakskrav om minimum to års yrkespraksis medførte at studentene hadde en svært verdifull egenerfaring i et yrke som de senere skal utdanne og forberede andre til. Denne erfaringsbakgrunnen ble sett på som

svært nyttig i forhold til å relatere yrkesteorien og yrkesdidaktikken i utdanningen. Høgskolelærerne påpekte også at studentene ved yrkesfaglærerutdanningen skilte seg ut ved at mange manglet studietekniske ferdigheter og/eller hadde mangelfulle fagkunnskaper i enkelte fag ved studiestart.

Resultater fra analysene oppsummeres i følgende hovedpunkter:

- Utdanningen ble i hovedsak gitt en god attest – både av studentene og høgskolelærerne
- Studentene var generelt fornøyde med undervisningsopplegget, men på enkelte områder var det varierende grad av tilfredshet. Studentene ved elektrofag, byggfag og mekaniske fag framsto som mindre fornøyde enn de øvrige
- Utdanningen framstår som et godt alternativ til praktisk-pedagogisk utdanning, ved å gi større yrkesfaglig bredde
- Studentenes forventninger med hensyn til å få en utdanning som er relevant for fremtidig yrke som yrkesfaglærere, syntes i høy grad å bli oppfylt
- Det var forskjell mellom fagretningene i grad av fleksibilitet i utdanningsoppleggene, herunder mulighet for å ta utdanningen over flere år på deltid
- Det var rekrutteringssvikt til yrkesfaglærerutdanningen innenfor håndverk- og industrifag. Disse fagretningene hadde også lite fleksibilitet i sine studieopplegg. En vei å gå for å øke rekrutteringen, kan være å øke fleksibiliteten innenfor disse fagretningene

Rekrutteringen til de ulike fagretningene var svært forskjellig. Mens helse- og sosialfag var den fagretningen som hadde hatt flest studenter, og hotell- og næringsmiddelfag og formgivningsfag hadde ganske god rekruttering, hadde fagretningene elektrofag, mekaniske fag og byggfag langt lavere søkning av kvalifiserte studenter. Vi antar at rekrutteringssvikten til dels har sammenheng med organisatoriske forskjeller mellom de ulike fagretningene. Bakgrunnen for dette var at de fagretningene som sliter med rekrutteringen, kun hadde tilbud om heltidsstudier og ikke deltidsstudier. Når vi vet at yrkesfaglærerstudentene er en spesiell studentgruppe, ved at flesteparten er godt voksne og godt etablert jobb- og familiemessig, er det mulig at de økonomiske kostnadene ved å ta et heltidsstudium blir for store for en del potensielle studenter. Dette kan være én årsak til at få søker seg til disse fagretningene.

Forskjell i grad av fleksibilitet viser seg også på andre måter. Ved to av høgskolene som tilbød elektrofag, mekaniske fag og byggfag, ble undervisningen gitt timebasert hver uke, mens for de andre fagretningene ble all undervisning lagt til ukesamlinger. Undervisning gitt i ukesamlinger muliggjør at studentene kan jobbe ved siden av studiet og gir dermed studentene fleksibilitet. Høgskolelærerne var også av den oppfatning av at samlinger i stedet for undervisning hver uke og en større vektlegging på nettbasert studium, ville kunne bedre rekrutteringen. Rekrutteringen av yrkesfaglærerstudentene er sosialt annerledes enn studenter ellers. Andelen av yrkesfaglærerstudentene som har foreldre med høyere utdanning var betydelig lavere enn for høgskolestudentene ellers. Det er i den forbindelse viktig å huske at denne gruppen studenter i utgangspunktet har valgt en yrkesfaglig utdanning. Fra tidligere utdanningsforskning er det et velkjent mønster at sosial

bakgrunn har betydning for valg av utdanning. I tillegg kan denne lave andelen også forklares ut fra en ”generasjonseffekt” ved yrkesfaglærerstudentenes høye gjennomsnittsalder og dermed også en høyere gjennomsnittsalder på foreldre i forhold til høgskolestudenter for øvrig, noe som har betydning for andelen foreldre med høyere utdanning.

2.6.5 Søkning til høyere utdanning på grunnlag av realkompetanse

Med ”Realkompetansereformen” som ble innført i 2001, fikk en ny søkergruppe adgang til høyere utdanning. Personer over 25 uten studiekompetanse fikk en lovfestet rett til å få vurdert sin realkompetanse for opptak i høyere utdanning. Opptak av studenter uten generell studiekompetanse hadde også vært mulig før, men da som oftest som unntak, eller i senere år, som prøveordninger (se for eksempel Brandt 2002). Lærestedene setter egne krav til ”realkompetansesøkerne” for hva som kreves av (del)kompetanse fra for eksempel videregående opplæring for opptak ved deres lærested. Helland og Opheim (2004) kartla innføringen av realkompetansereformen i 2001, og så blant annet på hva slags grupper av studenter som søkte og eventuelt ble tatt opp på grunnlag av realkompetanse.

Datagrunnlaget var fra Samordna opptak (SO) samt opplysninger fra læresteder som tok opp studenter utenfor SO. Siden disse opplysningene ikke var komplette, er antallet realkompetansesøkere basert på anslag. Det ble anslått at 7700 søkte opptak på grunnlag av realkompetanse i 2001 og 7000 i 2002, og at ca. tre firedeler av disse søkte gjennom SO. De mange realkompetansesøkerne medvirket til at søkertallene økte disse årene, etter en nedgang årene før.

Realkompetansesøkerne var betydelig eldre enn andre søkere, noe som er naturlig i og med kravet om at de må være over 25 år. Kvinneandelen blant realkompetansesøkerne var ca. 70 prosent. Reformen så ut til å treffe etnisk norske og personer med utenlandsk bakgrunn i om lag samme grad. Realkompetansesøkerne er i større grad enn andre søkere bosatt i de nordligste fylkene, og søker i større grad enn andre til læresteder i disse fylkene. Over 80 prosent søker seg til en statlig høgskole, og de har svært ofte helse- og sosialfag som sitt førstevalg. Også andelene som søker lærer- og førskolelærerutdanning, er høyere enn blant andre søkere. Bare 40 prosent av realkompetansesøkerne ble vurdert som kvalifiserte til sitt førstevalg, mot 70 prosent av andre søkere. Det var et stort frafall i søknadsprosessen, som i stor grad kom av at de ikke ble vurdert som kvalifiserte for opptak. Bare ca. 30 prosent av de opprinnelige realkompetansesøkerne møtte opp ved studiestart. Lærestedenes verdsetting av realkompetansesøkerne syntes å variere med grad av geografisk sentralitet.

3 Kunnskapsstatus på feltet gjennomstrømning

3.1 Innledning

Man har i mange år vært opptatt av at studentene bruker for lang tid fram til sin endelige eksamen, i noen grad også av at mange faller fra studiene. Inntil relativt nylig har vi hatt få data som forteller noe om gjennomstrømningsmønsteret. Beregninger av gjennomsnittlig antall avlagte vekttall har vært tillagt betydelig vekt, blant annet under forberedelsen til Kvalitetsreformen, men disse tallene gir neppe et dekkende bilde.

Selv om det er nødvendig å lage best mulige beskrivelser av gjennomstrømningsmønsteret, er det enda viktigere å forstå hvorfor studenter faller fra eller blir forsinket. Problemer med gjennomstrømningen har som regel vært brukt som et tegn på at kvaliteten i undervisningen ikke er god nok, ofte uten å problematisere forholdet mellom studieeffektivitet og -kvalitet.

Det har lenge vært erkjent at begynnerfasen i studier er avgjørende for det videre studieløpet. Hvordan lærestedet tar imot nye studenter, informasjon, tiltak for å bli integrert og å tilpasse seg nye studievaner, har vært fokuset. Det synes avgjørende å bidra til å lære studentene gode arbeidsvaner, men også å bidra til å øke deres trivsel og sosiale nettverk. Mistrivsel kan være like avgjørende for at studenter avbryter studiene som manglende faglig mestring. Av begynnerkull ved universitetene faller omtrent halvparten fra lenge før de fullfører en lavere grad. Men mange av disse finner vi seinere igjen i andre studier, spesielt ved høyskolene, og mange har intensjoner om å gjenoppta studiene. Dessuten er det mange studenter som ikke har planer om å ta noen hel grad, men bare å få med seg ett eller to enkeltfag. I denne sammenhengen må det derfor påpekes at frafall fra høyere utdanning ikke er en enkelt og entydig begrep og at det er viktig å ha en forståelse av aspirasjonene til de som begynner å studere. Hvorfor begynner de og hvilke aspirasjoner har de?

I tillegg til at studentenes forutsetninger og egen innsats er avgjørende, er det ingen tvil om at måten studier er strukturert på og undervisningen er tilrettelagt på har innvirkning. Spesielt universitetsstudiene med tradisjonelt stor valgfrihet, hvor studentene er overlatt til seg selv i det daglige studiearbeidet, gjør at mange studenter blir forsinket. Det kan enten være fordi de gjør feil fagvalg, eller simpelthen at de ikke er i stand til å tilpasse seg en fritt organisert studieform.

Studenter er en mangfoldig gruppe, den ”typiske student” finnes knapt. Studenter sprer seg over mange alderskategorier, og med høyst ulike mål med sine studier. Derfor kan det å ”gjenreise heltidsstudenten” slik Hernesutvalget satte som mål, være urealistisk og kanskje ikke engang ønskelig. Studieforsinkelser har oftest vært satt i sammenheng med at dårlig økonomi tvinger studenter til å jobbe ved siden av, og at dette går på bekostning av

studiene. Spesielt vil selvsagt studentenes egne organisasjoner ha interesse av en slik virkelighetsforståelse, som selvsagt ikke er feilaktig, men hvor forskningen har vist et langt mer nyansert bilde. Studentenes studieinnsats, slik vi kan måle den gjennom timer brukt på studiene, påvirkes av langt flere forhold enn inntektsgivende arbeid. En kan spørre om det stilles klare nok innsatskrav til studentene, og om undervisningsopplegget i tilstrekkelig grad gir insentiver for en god og jevn studieinnsats. Endelig kan det spørres om det er studieinnsatsen målt i antall timer som er avgjørende, eller om ikke kvaliteten på studiearbeidet er viktigere.

Dette området favner bredere enn bare å beskrive gjennomstrømningen i høyere utdanning, det vil si frafall, forsinkelser, avbrudd og fullføring. Minst like viktig er studier av årsakene til gjennomføringsproblemer, og dermed er det en nær sammenheng med tema rundt studiekvalitet, læringsmiljø og studieatferd.

3.2 Analyser av studiegjennomføring

Det foreligger syv publikasjoner som omhandler underområdet statistiske analyser av studiegjennomføring. Publikasjonene er Roedelé og Aamodt (2001) om studiemobilitet i norsk høyere utdanning, Aamodt (2001) om studiegjennomføring og studiefrafall, Opheim (2001) om utdanningsaktivitet og studiefrafall i høyere utdanning blant ungdom med innvandrerbakgrunn og majoritetsbakgrunn, Aamodt (2002) om studiemobilitet til og fra Universitetet i Oslo, Næss (2003) om studieprogresjon, studieeffektivitet og frafall fra de frie fagstudiene ved universitetene, Markussen og Aamodt (2003) om gjennomstrømning i utdanningssystemet og Børing (2004) om studiegjennomføring og studiefrafall ved høyskolene. Fem av disse prosjektene er finansiert av UFD, mens Universitetet i Oslo har finansiert et av prosjektene.

Felles for alle publikasjonene under analyser av studiegjennomføring er at de benytter samme datamateriale på forskjellig tidspunkt og er basert på en type data som ikke tidligere har vært brukt til dette formålet i Norge. Vi har ikke tidligere hatt noe samlet bilde av den faktiske gjennomstrømningen i norsk høyere utdanning. Det betyr ikke at vi har vært uten kunnskap om studiegjennomstrømning, men denne kunnskapen har for det første vært relativt fragmentert, og for det andre har det i hovedsak vært fokusert på universitetene. Vi må anta at de enkelte høyskolene har hatt oversikt over frafallet og gjennomføringen blant sine egne studenter, men noe samlet bilde har ikke vært presentert.

Både Roedelé og Aamodt (2001) og Aamodt (2001) tar for seg studentenes mobilitet mellom høyere utdanningsinstitusjoner. Roedelé og Aamodt (2001) belyser studiemobilitet mellom norske læresteder. De skal se på omfanget av bevegelsesmønsteret for studenter inn og ut av høyere utdanning og mellom utdanningsinstitusjonene. Temaet i rapporten er *ikke* studentfrafall og studiefrafall, men flytting mellom læresteder. Aamodt (2001) og Børing (2004) tar for seg studiegjennomføring og studiefrafall for utvalgte utdanningsgrupper på høyskolenivå. Aamodt presenterer et konsentrat av funnene i

Studiegjennomføring og studiefravall (2001) i artikkelen; *Gjennomstrømning i utdanningssystemet* (Markussen og Aamodt 2003). Opheim (2001) belyser omfanget av fravall i høyere utdanning blant ungdom med innvandrerbakgrunn, i tillegg til å undersøke om det er forskjeller i fravallsmønsteret mellom ungdom med majoritetsbakgrunn og ungdom med innvandrerbakgrunn. I Aamodt (2002) fokuseres det på studiemobilitet til og fra Universitetet i Oslo (UiO). Rapporten beskriver ulike former for mobilitet, etter at studentene har forlatt UiO. Det fokuseres på om de går tilbake til høyere utdanning, og eventuelt hvilke type utdanningsinstitusjoner de velger. Næss (2003) kartlegger studieprogresjon, studieeffektivitet og fravall innen de frie fagstudiene fra de er begynnerstudenter og tar det første grunnfaget frem til de eventuelt fullfører et hovedfag. Frie fagstudier omfatter i første rekke de historisk-filosofiske, samfunnsvitenskapelige og matematisk-naturvitenskapelige fakultetene. I tillegg er de juridiske fakultetene ved universitetene med i analysen.

3.2.1 Størst studiemobilitet etter første og tredje studieår

Resultatene fra Roedelé og Aamodt (2001) viser at omfanget av studiemobilitet er størst etter det første og det tredje studieåret for de to studiekullene som er med i undersøkelsen. Universitetene taper jevnt studentandeler til de øvrige institusjonstypene de første årene. Det viser seg at mobilitetsmønsteret endrer seg etter det tredje studieåret, noe som henger sammen med at studenter som har avsluttet en høgskoleutdanning enten forlater høyere utdanning, eller kombinerer høgskoleutdanningen med studier ved universitetene. Resultatene viser at sannsynligheten for å skifte lærested er høyere for kvinner og yngre studenter enn for menn og eldre studenter. Studenter som begynte studiene utenfor sitt eget hjemstedsfylke har større tilbøyelighet for å skifte lærested. Resultatene viser at det er langt vanligere å bevege seg mellom to høgskoler enn mellom to universiteter. Resultatene viser at sannsynligheten for å skifte lærested etter det første studieåret er større blant studentene ved de statlige høgskolene enn blant universitetsstudentene, når det kontrolleres for andre faktorer. Hovedkonklusjonen over disse ulike analysene er av strukturelle grunner ved at skifte av lærested som regel skjer i forbindelse med skifte av studium eller etter fullført studium, og i liten grad i løpet av ett og samme studium. I tillegg styres mønsteret av hva slags tilbud de ulike institusjonene har og av kapasitet.

Den regionale dimensjonen ved studiemobiliteten har Roedelé og Aamodt (2001) belyst ved å se på sammenhengen mellom hjemsted og studiested, for så å analysere hvilke regionale mønstre som framtrer i studentenes skifte av lærested. Resultatene viser at det er betydelige forskjeller mellom fylkene med hensyn på om studentene begynner studiene i eget hjemstedsfylke eller ikke. Andelen som studerer utenfor hjemstedsfylket, er generelt lav for alle de fire universitetsfylkene. Det synes i første rekke å være størrelsen og bredden i studietilbudet i fylket som bestemmer om studentene velger å forbli i fylket eller studere utenfor. De som studerer utenfor eget hjemfylke, befinner seg i hovedsak i nærliggende fylker i samme region. De finner også tendenser til sentralisering av studentene til universitetene over studieløpet, noe som henger sammen med at det særlig er universitetene som tilbyr utdanning på høyere nivå.

Rapporten setter mobiliteten av studenter mellom norske læresteder i sammenheng med at mange universitetsstudier er løst organisert med lav grad av forpliktelse mellom student og lærested. Bytte av læresteder henger også trolig sammen med at studenter tilbringer en tid ved ett lærested i påvente av å komme inn på det studiet de ønsker. Mobilitet henger også sammen med at Norge har utviklet et system for lavere grader der det er mulig å få en grad ved å kombinere fag og studier fra ulike institusjoner, et mønster som er i tråd med de utdanningspolitiske målene. Sannsynligheten for å skifte lærested viser seg å følge ganske annerledes mønstre enn sannsynligheten for å ha frafall eller avbrudd i utdanningsløpet.

3.2.2 Universitetene "mister" hver tredje student det første året

Aamodt (2001) tar opp gjennomstrømning i høyere utdanning, gjennom å se på hvor mange av et bestemt kull som fortsatt studerer på ulike tidspunkter. Analysene viser at omtrent hver tredje nye universitetsstudent som er med i undersøkelsen hadde forsvunnet eller gått over til en høyskole enten i løpet av det første studieåret eller lot være å begynne i sitt andre år (Aamodt 2001). Det viser seg at frafallet før starten av andre studieår er betydelig lavere blant de som begynte ved en høyskole, her er det ca. en firedel som fortsetter. Det at mange studenter er borte etter det første studieåret, betyr ikke at de er tapt for alltid. En stor del gjenopptar studiene på et senere tidspunkt, og dette må sees på som at mange tar en pause etter det første studieåret. Hver tiende nye universitetsstudent hadde begynt studier ved en høyskole året etter, mens i underkant av en firedel befant seg utenfor høyere utdanning. Etter dette synker andelen gjenværende universitetsstudenter gradvis til bare litt over halvparten fire år etter at de begynte. Av de nye høyskolestudentene som begynte sine studier høsten 1994 er det et betydelig lavere frafall etter første året, mer enn tre firedeler er fortsatt høyskolestudent, men etter dette synker naturlig nok andelen gjenlevende fordi de gradvis gjør seg ferdig med studiene. Fire år etter er det kun 21 prosent igjen. Andelen av de opprinnelige høyskolestudentene som har flyttet seg til et universitet er betydelig lavere enn andelen universitetsstudenter som hadde skiftet til høyskole.

Datamaterialet omfatter bare en periode på fire år etter studiestart, noe som gjør at kun studier med opp til fire års varighet kan analyseres nærmere i denne omgang. Dette er i hovedsak høyskolens studier, mens universitetsstudiene her faller utenfor. Analysene tar for seg førskole- og allmennlærerutdanning, ingeniørutdanning og sykepleierutdanningen. Studiene er relativt fast oppbygde og det forventes at de fleste studentene følger normal studieprogresjon og et begrenset frafall. Studieprogresjon måles i rapporten gjennom beregnet andel som fullfører studiet etter normert studietid. Resultatene viser at spesielt sykepleierne, men også førskolelærerne, har god studiegjennomføring. Andelen som fullfører etter normert tid er henholdsvis 79 og 70 prosent. I underkant av ti prosent er registrert som fullført ett år på etterskudd. Det viser seg at rundt 90 prosent av studentene fortsatt studerer ved starten av det siste studieåret. Men andelen som fullfører til normert tid, er lavere. Dette kan bety at en del studenter ikke klarer avsluttende eksamener, eller mest sannsynlig at de er blitt forsinket i løpet av studietida. Blant allmennlærere er gjennomføringsraten mye lavere, med bare nær 53 prosent som var registrert fullført fire år

etter studiestart. Det synes å være et betydelig frafall mellom tredje og fjerde studieår, noe som forklares med at en del studenter avslutter selve lærerutdanningen etter tre år og deretter tar fordypningsfag som ikke er en del av lærerstudiet. Dette gjør at en ganske stor andel (om lag ni prosent) av alle begynnerstudentene er registrert med overgang til en annen høyere utdanning etter tredje studieår. Men en betydelig høyere andel på allmennlærerutdanningen enn sykepleier- og førskolelærerutdanningen var ikke registrert som fullført, dette gjelder for 25 prosent av begynnerkullet. Det understrekes at resultatet må tolkes med varsomhet, fordi de i noen grad kan være et resultat av hvordan studiene er organisert. Ingeniørstudiet framstår med et svært problematisk studiemønster. I overkant av hver tredje student har fullført på normert tid. Analysene viser at nesten hver femte ingeniørstudent falt fra allerede etter første studieår, og ved starten av tredje studieår var 30 prosent ikke i høyere utdanning. Det pekes på at den svake gjennomføringsgraden må studeres nærmere og at frafallet ser ut til å utgjøre en større trussel mot tilgangen på ingeniører enn søkersvikt.

Markussen og Aamodt (2003) peker på det faktum at studentene bruker uforholdsmessig lang tid på å gjennomføre studiene, og at dette i høy grad skyldes for dårlige studieopplegg og for svak oppfølging av den enkelte student.

3.2.3 "Selektert til suksess" eller marginalisert i utdanningssystemet?

Lav deltakelse i høyere utdanning blant personer med innvandrerbakgrunn er utgangspunktet for rapporten. Opheim (2001) tar for seg omfanget av frafall i høyere utdanning blant ungdom med innvandrerbakgrunn, samt om det er forskjeller i frafallsmønsteret mellom ungdom med majoritetsbakgrunn og ungdom med innvandrerbakgrunn. Analysene viser at det ikke er noen forskjeller i sannsynligheten for å være i gang med høyere utdanning året etter studiestart mellom studenter med innvandrerbakgrunn og ungdom med majoritetsbakgrunn. Det viser seg imidlertid at valg av utdanningsinstitusjon har ulik betydning for studenter med innvandrerbakgrunn og majoritetsbakgrunn. Opheim (2001) viser gjennom analyser at demografiske forhold som alder, kjønn og sosial bakgrunn, samt fagvalg i videregående skole og fagområde i høyere utdanning har langt større betydning enn det å ha innvandrerbakgrunn for det å forlate utdanningssystemet. Analyser av utdanningsaktivitet viser at studenter med innvandrerbakgrunn i minst like høy grad som studenter med majoritetsbakgrunn fortsetter i høyere utdanning året etter.

Analysene av studiefrafall viser at det først og fremst for de som forlater utdanningssystemet uten fullført utdanning at betydningen av å ha innvandrerbakgrunn har betydning. Dette slår ulikt ut avhengig av lærested, utdanningsvalg og kjønn. Blant universitetsstudentene er det små forskjeller mellom gruppene, mens høgskolestudentene med innvandrerbakgrunn skiller seg ut med relativt høyt frafall sammenlignet med høgskolestudenter med majoritetsbakgrunn.

Analysene viser at det er generelt små forskjeller mellom studenter med innvandrerbakgrunn og med majoritetsbakgrunn når det gjelder studiefrfall i høyere utdanning. Det synes ikke som om studenter med innvandrerbakgrunn i høyere utdanning kjennetegnes ved ubetinget suksess. Gjennom analysene viser det seg å være et noe større frfall i høyere utdanning blant høgskolestudenter med innvandrerbakgrunn enn blant studenter med majoritetsbakgrunn. Blant universitetsstudentene finner Opheim (2001) i liten grad forskjeller.

Funnene tyder på at det å ha innvandrerbakgrunn i noen sammenhenger har betydning for studiefrfall. Men det viser seg at andre forhold har langt sterkere betydning. Både alder, kjønn og sosial bakgrunn påvirker sannsynligheten for å forlate utdanningssystemet uten fullført utdanning.

Studiene av studiegjennomføring, studiefrfall og studiemobilitet, tidligere presentert gjennom Roedelé og Aamodt (2001) og Aamodt (2001), dekker alle lærestedene i Norge. Aamodt (2002) tar for seg studiemobilitet kun til og fra Universitetet i Oslo.

Funnene viser at det er en betydelig avskalling av studenter fra Universitetet i Oslo i løpet av den aller første perioden i studiet. Kun i overkant av halvparten av studentene som er fulgt i undersøkelsen fortsetter studiene året etter at de begynte. Etter overgangen fra første til andre studieår er stabiliteten blant de gjenværende studentene økende etter hvert som de følges i studieløpet. Universitetet i Oslo har et negativt bytteforhold både med andre universiteter og høgskoler i stort sett samtlige overganger etter det første studieåret. Det viser seg at en betydelig andel av studentene som går ut av høyere utdanning, kommer tilbake. Bevegelsene ut av høyere utdanning og tilbake igjen har betydelig større omfang enn mobiliteten mellom Universitetet i Oslo og andre læresteder.

3.2.4 Frafall skyldes hovedsakelig skifte av utdanning

Til forskjeller fra de andre studiene om studieprogresjon, som tar for seg strukturerte studier, kartlegger Næss (2003) studieprogresjon innenfor de frie fagstudiene. Fri fagstudier kompliserer arbeidet med å kartlegge studenters studieprogresjon i og med at studentene ikke må følge et bestemt studieløp, men har flere valgmuligheter underveis. Frie fagstudier omfatter i første rekke de historisk-filosofiske, samfunnsvitenskapelige og matematisk-naturvitenskapelige fakultetene. I tillegg er de juridiske fakultetene ved universitetene med i analysen.

Funnene går i retning av at de som begynte i høyere utdanning direkte etter fullført videregående skole, også var mer målrettede enn de som utsatte studiestarten. Det pekes også på at studentene som er fulgt var i en tidlig fase av voksenlivet, med relativt lite andre forpliktelser knyttet til livssituasjonen og at dette kan være en av årsakene til at studentene i undersøkelsen har betydelig bedre studieprogresjon enn hva andre undersøkelser har vist. Funnene viser at om lag 70 prosent fullførte det første grunnfaget på tilnærmet normert studietid. Av de som fullførte det første grunnfaget på normert tid og som valgte å fortsette

studieløpet innenfor de frie fagstudiene, var det 46 prosent som fullførte cand.mag.-graden på normert tid. Imidlertid var det meget svak progresjon i hovedfaget for utvalget.

Analysene viser at over halvparten av studentene forsvant fra det fagområdet de påbegynte studiene i, i løpet av de to første studieårene. Størst mobilitet vekk fra faget var det ved det samfunnsvitenskapelige fagområdet, hvor bare hver tredje student fortsatt var registrert som student det tredje studieåret. Lavest frafall var det for det juridiske fagområdet. Det viser seg at for de fleste som forsvant, ble den første fagenheten allikevel starten på en studentkarriere som førte frem til en universitetsgrad eller profesjonsutdanning med minst tre års normert studietid. Analysene viser at totalt hadde over 90 prosent av studentene gått videre i studiene etter den første fagenheten, eller påbegynt et lavere eller høyere grads profesjonsstudium. Vel 40 prosent av studentene hadde fortsatt studieløpet innefor de frie fagstudiene, og 25 prosent hadde påbegynt et hovedfag.

3.2.5 Alder har betydning for studiegjennomføring

Børing (2004) tar for seg studiegjennomføring og studiefrafall ved utvalgte høgskolestudier. Resultatene viser at 67 prosent av alle studentene i utvalgte fullførte sin valgte utdanning, mens 29 prosent avbrøt sin utdanning. En rest på fire prosent var fortsatt registrert ved studiet mot slutten av observasjonsperioden (1994/95–2000). Børing (2004) understreker at det er store forskjeller mellom studiene; alle de kvinnedominerte utdanningsgruppene har høye fullføringsandeler. Blant sykepleierstudentene fullfører hele 87 prosent av gruppen. Mens ingeniørene har lav fullføringsandel (56 prosent, innenfor observasjonsperioden), noe som har sammenheng med at en stor andel av denne gruppen avbryter studiet (39 prosent). Analysene viser at verken kjønn eller sosial bakgrunn har statistisk betydning for sjansene for å fullføre eller avbryte en utdanning. Alder derimot har betydning for studiegjennomføring ved at jo eldre studentene er når de starter sin utdanning, jo lavere sjanser for å fullføre utdanningen – isolert sett. Beregningsresultatene viser også etter kontroll for bakgrunnsvariabler, har de som velger en kvinnedominert utdanning (førskolelærer-, sykepleier-, vernepleier-, barnevernspedagog- og sosionomutdanning) en høyere sannsynlighet for å fullføre enn de som velger en ingeniørutdanning. I tillegg har siviløkonomene både lavere fullførings- og frafallssannsynlighet enn ingeniørstudentene. Dette har sammenheng med at siviløkonomene har den største andelen studenter som er registrert i utdanningen mot slutten av observasjonsperioden. De har også lengst utdanning og kortest observasjonsperiode.

3.3 Studieforhold og studiekvalitet

Studieforhold og studiekvalitet er et forskningsfelt som ble innledet på slutten av 1980-tallet. Studentenes tidsbruk og studieforhold var tema for flere publikasjoner (Berg 1987, Aamodt 1986, Vibe og Aamodt 1985). Også Berg (1997) behandler dette temaet. Gjennom

”Stud.mag.”-undersøkelsene har vi fått et betydelig materiale som fanger opp studentenes vurderinger av ulike sider ved studietilbudet.

3.3.1 Begynnerstudenten

Berg (1995) ser på det å være begynnerstudent ved Universitetet i Oslo i første halvdel av 1990-årene. Det stilles spørsmål om spesielle grupper av studenter tilpasser seg universitetet bedre enn andre. En typisk begynnerstudent er kvinne, har gode karakterer fra videregående skole, er oppvokst i Oslo, og har selv foreldre som har høyere utdanning, har plass på det samfunnsvitenskapelige- eller historisk-filosofiske fakultet, trives bra og bruker ca. 24 timer i uken på studier. Analysene viser at ulike ordninger og tradisjoner ved ulike fakulteter har stor betydning for hvorvidt de som har en studieplass påbegynner fagstudiet samtidig med at de tar examen philosophicum eller ikke. Det er få at studentene som har studieplass som påbegynner fagstudiet første semester, med unntak av medisin, realfag og odontologi. Gjennom multivariate analyser der det kontrolleres for skolepoeng fra videregående skole, foreldrenes utdanningsnivå, geografisk bakgrunn, kjønn, yrkesaktivitet og tilpasning til studiemiljøet viser at de som har en studieplass, men ikke påbegynner fagstudiet, gjør det noe bedre til examen philosophicum enn de som påbegynner fagstudiet. Kvinner og menn har ulike studiestrategier. Mens kvinnene satser sterkere enn mennene på examen philosophicum, prioriterer mennene i større grad enn kvinnene fagstudiet. Dette gir seg uttrykk gjennom at mennene oftere har studieplass, at mennene som har studieplass oftere påbegynner fagstudiet enn kvinnene, og at mennene som har påbegynt fagstudiet, bruker mer tid på dette enn kvinnene. Resultatene fra analysen viser at det som best kan predikere eksamensresultatene til examen philosophicum, er begynnerstudentenes prestasjonsnivå fra videregående skole, i tillegg til at studieresultatene har sammenheng med studentenes tidsbruk.

3.3.2 To typer studenter: de studietaktiske og deltidsstudenter

Berg (1992) tar opp forskjellige forhold som virker inn på eksamensresultatene til examen philosophicum blant begynnerstudenter. Det skiller seg ut to grupper av studenter; de studie-taktiske; intensive heltidsstudenter som satser på en høyere universitetsgrad og som ofte påbegynner fagstudiet ved siden av examen philosophicum og deltids-studenten; som kun tar examen philosophicum, som sjeldnere tar sikte på en høyere grad og som i stor grad finansierer studiet med inntektsgivende arbeid. Hun finner at de som har påbegynt fagstudiet bruker mer tid per uke på studier enn de som kun begynte på examen philosophicum. Videre viser det seg at jo mer tid studentene jobber ved siden av studiene, jo mindre tid bruker de på studiene. Og jo mer tid de bruker på studier, jo bedre eksamensresultater. Resultatene tyder også på at studentenes faglige engasjement og studiemiljø har betydning for studieutbytte. Kvinnene viser seg å gjøre det litt bedre enn mennene til examen philosophicum og gir seg først og fremst utslag i en lavere strykprosent blant kvinnene. Studentenes alder og sosiale bakgrunn synes derimot ikke å ha noen betydning for resultatet til examen philosophicum.

3.3.3 Hvordan lykkes studenter i sitt studieløp?

I *Studieløpet* (Berg 1997a) er fokuset rettet mot hvordan studenter som har lykkes i å ta en høyere grad har gjennomført sitt studieløp. Hovedformålet er å avdekke forhold knyttet til studiesituasjonen som påvirker studieløpet. Resultatene tyder på at mange valgsituasjoner på den ene siden bidrar til lengre studieløp, men på den andre siden innebærer valgene krevende utfordringer som ved mestring ser ut til å bidra til vekst og utvikling.

Studentenes selvdisiplin og faglige selvstendighet utvikles i løpet av studiet. Gjennom læringsprosessen øker både studentenes faglige innsikt og studiekompetanse. Studentene blir stadig flinkere til å organisere studiet, og de tilnærmer seg kunnskapen på en stadig mer hensiktsmessig måte. Både læring og interesser som styrer studentenes valg, kan knyttes til motivasjon. For å gjennomføre en høyere utdanning må studenten være motivert. Studentenes motivasjon avhenger ikke bare av dem selv. Utdanningsinstitusjonen bidrar også til å motivere studentene på ulike måter. Foruten at faginnholdet i seg selv bør være motiverende, vil omfanget av tidsbrukvalg og faglige valg ha betydning for hvordan studentene motiveres og i hvor stor grad studenten er avhengig av egen motivasjon for å gjennomføre studiet. Omfanget av tidsbrukvalg kan knyttes til ytre motivasjonsfaktorer, mens omfanget av faglige valg kan knyttes til indre motivasjonsfaktorer. Konklusjonene i avhandlingen viser at ved å redusere tidsbrukvalgene gjennom kortere tidshorisonter og økt eksamenshyppighet vil man kunne stimulere studentenes ytre motivasjon og dermed fremme studieprogresjonen. Dersom studiestrukturen i for stor grad legger opp til raske progresjoner, vil imidlertid dette gå på bekostning av muligheten til selvstendig faglig fordypning og kognitiv utvikling. Resultatene viser også at ved å øke de faglige valgene og muligheten for å forfølge egne interesser, vil man stimulere studentenes indre motivasjon og fremme deres kognitive utvikling. Dersom studiestrukturen i for stor grad legger opp til 'lernfreiheit', som forutsetter stor tidsfrihet, vil imidlertid dette gå på bekostning av raske progresjoner.

Det kan altså ligge et dilemma mellom ønsket om å fremme rask gjennomstrømming på den ene siden, og å ivareta studentenes kognitive utvikling på den andre siden. Studier som skårer høyt på tidsbrukvalg, skårer i hovedsak høyt på faglige valgsituasjoner og omvendt. Det er svært stor forskjell i studienes strukturer basert på omfanget av de valgsituasjoner studentene møter gjennom studiet.

I og med at effektivitet både handler om tidsbruk og om kvalitet, står utdanningsinstitusjonene overfor utfordringen om å ivareta begge sider ved studieløpet. Denne utfordringen er sannsynligvis spesielt stor på fag som fordrer stor grad av kognitiv utvikling. Det er mye som tyder på at både indre og ytre motivasjon og motivering er viktig for at studentene skal kunne gjennomføre en høyere utdanning på rimelig tid og med et godt faglig utbytte.

3.3.4 Få studenter er misfornøyde med veilednings- og studieforhold

Falkfjell og Smeby (1999) undersøker både kvalitativt og kvantitativt hovedfagsveiledningen og hovedoppgaveprosessen, der bakgrunnen er å belyse forhold av betydning for studiekvalitet og gjennomstrømning på hovedfag for studenter tatt opp i 1995, 1996 og 1997. Det viser seg at studentene stort sett er fornøyd med veiledning- og studieforhold og at det er få frustrasjoner blant studentene over hovedfagsopplegget og veiledningen. Resultatene fra undersøkelsen gir derfor få holdepunkter for å iverksette andre tiltak for å bedre selve hovedfagsveiledningen enn det lærestedene allerede har gjort. Lærestedene har iverksatt en rekke tiltak for å bedre studiekvalitet og gjennomstrømning på hovedfag. Det påpekes at det er vanskelig å se noen effekter av disse tiltakene på det tidspunktet undersøkelsen ble gjennomført, men at studentenes tilfredshet kan tyde på at tiltakene har hatt betydning.

Resultatene viser at omtrent halvparten av studentene oppgir at oppgavens omfang er årsak til at de vil bruke lenger tid enn normalt. En grunn til at studenter i gjennomsnitt bruker lenger tid enn normalt på hovedoppgaven, kan være at det stilles for store krav til hovedoppgaven. Det kan også stilles spørsmål ved om instituttene en tilstrekkelig tidnormering av hovedfaget.

3.3.5 Tre av fire studenter var fornøyd med lærestedet

Wiers-Jenssen og Aamodt (2002) tar opp studentenes tilfredshet med lærestedet og tid brukt til studier. Dette behandles også i Wiers-Jenssen, Stensaker og Grøgaard (2001). Artikkelen tar utgangspunkt i studentenes tilfredshet og hvilke faktorer som påvirker dette og setter dette inn i en debatt om studentevalueringer og i hvilken grad læresteder kan nyttiggjøre seg av slike.

Dataene som er benyttet er hentet fra "Stud.mag."-undersøkelsene 1998, 1999 og 2000, og inkluderer mer enn 12 000 lavere gradsstudenter. Resultatene viser at når det gjelder tidsbruk, brukte studentene i disse undersøkelsene i gjennomsnitt ca. 30 timer i uken på studierelaterte aktiviteter. I undersøkelsene ble det funnet tendenser til at studenter som gikk på strukturerte fag med mye undervisning, også var de som hadde høy studieinnsats. Det viste seg at hver andre student i undersøkelsen jobbet ved siden av studiene. Dette påvirket ikke studieinnsatsen i vesentlig grad før deltidsarbeidet omfattet 20 timer eller mer per uke. Når det gjelder studentenes tilfredshet med lærestedet, viser resultatene at studentene stort sett er fornøyd i sin samlede vurdering av lærestedet, hele tre av fire studenter var positive i sin vurdering. Studentene indikerer imidlertid behov for forbedringer på en rekke punkter, blant annet savnes tettere oppfølging. Studenter ved små institusjoner er generelt mer fornøyd enn studenter ved universiteter og store høyskoler.

3.4 Studenter i utlandet

Til tross for at Norge alltid har hatt et høyt antall studenter i utlandet, har det ikke vært gjennomført noen omfattende studier før NIFU påtok seg et slikt prosjekt på midten av 1990-tallet. Det opprinnelige formålet med prosjektet var å bruke de norske studentene utenlands som rapportører på i hvilken grad norsk videregående skole er tilstrekkelig ballast for å mestre studier i utlandet. Formålet ble utvidet og etter hvert dreiet i retning av å belyse rekrutteringen til utenlandsstudier og studenters erfaringer med studiene. Dette prosjektet er senere fulgt opp med en undersøkelse som belyser hvilket utbytte av utdanningen tidligere utenlandsstudenter har på det norske arbeidsmarkedet.

Det er her valgt ut tre publikasjoner som omhandler temaet studenter i utlandet, alle tre er skrevet av Jannecke Wiers-Jenssen. Felles for alle tre publikasjonene er at det fokuseres på studentenes bakgrunn for å reise ut, og på hvordan de mestrer ulike sider ved tilværelsen som student i utlandet, blant annet hvorfor de har valgt å reise ut for å studere, hvilke faktorer som ligger til grunn for valg av studieland og utdanningsinstitusjon, faglig innsats og mestring, språklig, sosial og kulturell tilpasning, tilfredshet med utbyttet av utenlandsoppholdet samt karriereplaner. En av publikasjonene tar kun for seg norske medisinstudenter i utlandet og gir et oversiktsbilde over en del aspekter ved å studere medisin i utlandet, og en annen stiller spørsmål om hvorfor norske studenter ønsker å studere i utlandet når det finnes lignende tilbud her hjemme. To av publikasjonene er finansiert av UFD og en av Legeforeningens forskningsinstitutt.

3.4.1 Tre motiver for å studere i utlandet

Wiers-Jenssen (1999) gir en bred oversikt over bakgrunn for å reise ut å studere og mestring av å være utenlandsstudent. Begrunnelsen for å reise ut viser seg å være mange, og varierer sterkt med fagområde. Motivene deles i tre kategorier. De som ikke får plass på ønsket studium i Norge, og som er ”tvunget” ut hvis de ønsker å realisere sine utdanningsambisjoner (for eksempel medisinske fag og andre helsefag). Den andre årsakskategorien er knyttet til at utdanningen som ønskes ikke eksisterer i Norge, eller en oppfatning av at læresteder i utlandet har et bedre tilbud (for eksempel kunsthøgskole, økonomi og hotellfag). Den tredje årsakskategorien dreier seg om å være tiltrukket av de ”utenomakademiske” mulighetene et utenlandsopphold gir. Valg av studieland avgjøres ofte ut fra språklige hensyn og resultatene viser at de fleste velger seg til engelskspråklige land og Norden. Videre er det mange som velger utdanningsinstitusjon ut fra lærestedet renommé, men tilfeldigheter synes å være avgjørende for like mange.

3.4.2 Høy grad av tilfredshet med utenlandsstudier

Studentene er svært positive i sine vurderinger av lærestedet og kvaliteten på utdanningen. Studenter i Nord-Amerika er mest fornøyd mens de som studerer på kontinentet er noe mindre tilfredse enn andre. Sammenlignet med studenter i Norge, er utenlandsstudentene gjennomgående langt mer fornøyd med sitt lærested. Det utenomakademiske utbyttet

oppleves som svært viktig. Faktorer som personlig vekst, nytt nettverk, språk- og kulturkunnskaper blir tillagt stor betydning. Tilpasning til språk, kultur og studiemiljø varierer med hvor studentene studerer. De fleste som studerer i Norden og engelskspråklige land, synes å tilpasse seg raskt. Mens de som studerer i Europa utenom Storbritannia, og særlig de som studerer i Øst-Europa, bruker lengre tid på tilpasning. De fleste går på et studium der det også går andre norske studenter og har muligheten til å omgås andre nordmenn. Studentene oppgir at de etter kort tid både har norske og utenlandske venner, mens studentene i Øst-Europa synes i større grad å være sammen med andre nordmenn og sjeldnere er sammen med vertslandets studenter.

3.4.3 To av tre medisinstudenter i utlandet ville foretrukket å studere i Norge

Resultater i Wiers-Jenssen (2000) viser at hovedårsaken til å studere medisin i utlandet for de fleste er en kombinasjon av et sterkt ønske om å bli lege og å ikke komme inn på studiet i Norge. To tredeler oppgir da også at de ville ha foretrukket å studere i Norge om de hadde muligheten til det. Det er imidlertid verdt å merke seg at mange av disse endrer mening etter å ha studert i utlandet noen år. Studentene i undersøkelsen hadde et karaktersnitt på over 5, noe som i de fleste tilfeller var utilstrekkelig for å bli tatt opp på studiet i Norge. En del studenter oppgir også å være tiltrukket av de muligheter et utenlandsopphold gir, som språk, kulturkunnskap og lignende. Språkkunnskaper og økonomiske rammebetingelser viser seg å virke styrende for valg av studieland. De som studerer i Norden og engelskspråklige land, har høyere sosial bakgrunn enn dem som studerer i Norge, mens de som studerer i Øst-Europa har lavere sosial bakgrunn. Studentenes vurdering av lærestedenes kvalitet er overveiende svært positiv, men grad av tilfredshet varierer imidlertid med studieland. Mest fornøyd er de som studerer i Sverige og i engelskspråklige land. I Tyskland, Øst-Europa og de øvrige landene i undersøkelsen er det en større andel som er mindre tilfredse med enkelte aspekter ved læringsmiljøet. Flertallet av utenlandsmedisinerne ville foretrukket å studere i Norge, men vektlegger det ”utenomakademiske” utbyttet de får ved å studere i utlandet.

3.4.4 Er studier i Norge et alternativ?

Wiers-Jenssen (2003) fokuserer på utenlandsstudenter som studerer fag der det tilbys nokså like utdanninger i Norge; økonomi, teknologi, samfunnsfag/utviklingsstudier og sykepleie. Fem studieland er valgt ut: Australia, Storbritannia, USA, Danmark og Frankrike. Studentenes begrunnelser for å reise ut preges av det som betegnes som *lystmotiver* – det vil si at de er tiltrukket av *mulighetene* ved å studere i utlandet: muligheter for å studere i et internasjonalt miljø, forbedre muligheter for en internasjonal karriere, lære språk og kultur og så videre. Lystmotivene er knyttet til både personlig utvikling og karriere. I kontrast til lystmotiver står *tvangsmotiver*, som først og fremst dreier seg om dårlige muligheter til å få ønsket studieplass i Norge. Dette kan arte seg på to måter: enten ved at det er vanskelig å komme inn (kapasitetsproblemer), eller ved at tilsvarende tilbud ikke finnes i Norge. Blant studentene på de fagområdene som inngår i denne undersøkelsen, oppfattes mangel på ekvivalente tilbud som et større problem enn

kapasitetsproblemer. Totalt en tredel oppgir at ”Studiet finnes ikke i Norge” hadde nokså stor eller avgjørende betydning for at de valgte å studere i utlandet. Andelene er høyere blant dem som studerer samfunnsfag/utviklingsstudier og teknologi enn andre. For noen av sykepleierstudentene er kapasitetsproblemer en medvirkende årsak til å reise ut, men det er viktig å understreke at også disse opplever å være drevet av lystmotiver. Majoriteten av studentene hevder at de ville foretrukket å studere i utlandet, selv om de hadde fått tilbud om tilsvarende studieplass i Norge. At lystmotiver er langt mer framtrødende enn tvangsmotiver, må dels ses i sammenheng med hvilke utdanningsgrupper som inngår i undersøkelsen. Også studentene som inngår i denne undersøkelsen tegner et positivt bilde av utenlandsoppholdet. De er stort sett fornøyd med det faglige og det utenomfaglige utbyttet, men det er visse variasjoner mellom studieland. De som studerer i Australia og Frankrike er noe mindre fornøyd med lærestedet enn andre.

3.5 Studiefinansiering

I forhold til studiefinansieringens økonomiske omfang og betydning for studentene, har det vært gjennomført lite forskning på dette området i Norge. I utgangspunktet visste vi derfor lite om betydningen av studiefinansieringen for rekruttering, utjevning av ulikheter og for effektiviteten i studiene. I utgangspunktet er det vanskelig å besvare om den norske studiefinansieringen fungerer etter forutsetningene når det gjelder lik rett til utdanning og god gjennomføring av studiene.

I forbindelse med femtiårsmarkeringen av Statens lånekasse for utdanning ble det tatt initiativ til et forskningsprosjekt om utdanningsfinansiering. NIFU fikk i oppdrag å gjennomføre prosjektet som skulle ta utgangspunkt i de sentrale målsettingene for Lånekassen. Mandatet for prosjektet var bredt definert og skulle belyse hvorvidt Lånekassen oppfyller sine hovedmålsetninger om å bidra til at det blir ”lik rett til utdanning”, videre om studielånet gjør det mulig å følge normert studieprogresjon, og om Lånekassens kunder har problemer når lånet skal betales tilbake. Resultatene fra prosjektet er publisert i tre delrapporter. Berg (1997b) fokuserer på studentenes situasjon relativt tidlig i deres studiekarriere. Bækken (1997) retter fokuset mot tilbakebetalingene. To tema belyses; forskjeller i studiegjeld blant kandidater med høyere utdanning og hvilken betydning dette har i startfasen av nedbetalingen, samt husholdningsøkonomien for alle med studiegjeld. I tredje rapport fra Studiefinansieringsprosjektet gir Aamodt (1997) et sammendrag av de to foregående rapportene. I tillegg tar han for seg norsk studiefinansiering i et komparativt perspektiv – forskjeller og likheter mellom støttemodeller i ulike vestlige land; Storbritannia, Tyskland, Frankrike og Sverige. Disse tre publikasjonene er alle finansiert gjennom midler fra Statens lånekasse for utdanning. Opheim (2000) ser på studielånets betydning for husholdningenes økonomiske situasjon, og Opheim (2002) undersøker hvordan størrelsen på studielån varierer mellom ulike utdanninger, hvordan studielån varierer mellom studenter fra ulike deler av landet, i hvilken grad tilbakebetalingen av studielånet var problematisk, og hvilke studentgrupper

som hadde de største vanskelighetene med tilbakebetaling av studielånet. De to sistnevnte publikasjonene er finansiert av UFD.

3.5.1 Studentene vurderer ikke studiegjeldsomkostningene før de begynner å studere

Berg (1997b) ser på hvorvidt Statens lånekasse for utdanning bidrar til at det blir lik rett til utdanning, samt hvorvidt Lånekassen fremmer studieprogresjon blant studentene. Dette arbeidet baserer seg på et utvalg av studenter høsten 1995 fem semester etter studiestart ved Universitetet i Oslo. Analysene viser at majoriteten av studentene ikke vurderte studiegjeldsomkostningene før studiestart. Dette kan bety at studentene ikke er opptatt av studiefinansieringen, eller at dette er forhold som tas for gitt og som derfor ikke vurderes. Det kan også være at blant dem som har vurdert studiegjeldsomkostningene, har en større andel valgt ikke å studere. Kvinner og menn hadde i omtrent like liten grad vurdert framtidige gjeldsomkostninger før de valgte å ta en høyere utdanning. Resultater tyder på at Lånekassens betingelser var noe viktigere for studenter fra lavere statusgrupper enn andre. Når det gjelder studentenes reelle låneatferd etter sosial bakgrunn svarte omtrent halvparten at de hadde tatt fullt studielån hele studietid, og resultatene viste ingen forskjell etter sosial bakgrunn målt gjennom fedrenes utdanningsnivå. Analysene viser videre at studentene som har fedre med høyere utdanning mottar noe mer i økonomisk støtte fra foreldrene i semesteret, og noe oftere oppgir å ha spart gjeldskroner gjennom å bli boende hjemme tidligere i studiet. De regner likevel med å benytte seg av Lånekassen i litt større grad enn studenter som er førstegenerasjons akademikere. Geografisk bakgrunn ser ut til å ha langt større betydning enn både kjønn og sosial bakgrunn for vurderingen av den studiefinansielle situasjonen og reell utnyttning av Lånekassen. De som flyttet hjemmefra, og særlig de som ikke kom fra Oslo/Akershus, har høyere studielån enn hjemmeboerne. Studielånet er også større blant de som planlegger en lengre utdanning og blant de som har fedre med høyere utdanning. Det er ikke nødvendigvis de som tar opp størst studielån, som er mest bekymret for tilbakebetalingen av sitt høye studielån. Studenter som har fedre med høyere utdanning, bekymrer seg i mindre grad enn andre for tilbakebetaling av studielånet, til tross for at denne gruppen har relativt høye studielån.

Dersom studiefinansieringen ikke ga et tilstrekkelig grunnlag for at studentene kunne gjennomføre studiene, kunne dette forventes å gi utslag i at de avbrøt eller tok pauser i studiet, og i redusert tid brukt på studiene. I undersøkelsen var det bare en liten andel (under 10 prosent) som oppga at studieavbruddet hadde noe å gjøre med at det var for dyrt å studere. Mens 43 prosent oppga at bruddet mer eller mindre skyldtes økonomiske problemer og 39 prosent at det skyldtes gjeldsfrykt. Det var langt flere som hadde avbrudd fordi de var studieleie, mange hadde heller ikke kommet inn på det studiet de ønsket.

3.5.2 Barnefamilier uten høyere utdanning og studielån har minst økonomisk spillerom

Bækken (1997) har sett på ulike finansieringskilder under utdanning og forholdet mellom opparbeidet studielån og overgangen til arbeidsmarkedet. Har kandidatene de samme

økonomiske behovene og har de like muligheter til å tilbakebetale studiegjeld? Resultatene viser at det var en komplisert sammenheng mellom opptak av studielån og tilbakebetaling.

Baekken tar i første del for seg betydningen ulike kjennetegn og type utdanning har i forhold til opptak av studielån. Dette gjøres ved bruk av datamateriale hentet fra spørreundersøkelsen av kandidater som fullførte en høyere grad utdanning våren 1995. Det viste seg å være store variasjoner i studiegjeld ved fullført utdanning. Studielånet viste seg å være størst blant de yngre kandidatene. Videre viser resultatene at kandidater som hadde de største studielånene, ofte var de som hadde de lengste utdanningene, som forventet høy økonomisk avkastning av utdanningen på arbeidsmarkedet, som var forsinket i studiene, var innflyttede studenter og var studenter med fedre med høyere utdanning. De gruppene som oftest innløste hele studielånet var yngre sykepleiere og siviløkonomer. De eldste kandidatene (29 år og eldre) tok ut minst per semester. Spesielt blant de eldste kvinnelige kandidatene var det mange som hadde finansiert sine studier ved hjelp av ektefelle/samboers inntekt. De eldste kandidatene, som hadde omsorg for barn og som hadde vansker i overgangen til arbeidsmarkedet, var overrepresentert blant dem som oppga å ville benytte inntektsavhengig innbetaling. Dette viser at det ikke bare er størrelsen på studielånet som kan gi problemer i tilbakebetalingsfasen.

Bruken av ekstraordinære innbetalinger er også undersøkt. Analysen viser at over halvparten av kandidatene enten har foretatt eller planlegger ekstraordinære innbetalinger av studielånet. En liten andel (seks prosent) innfridde hele studielånet, mens 17 prosent har innfridd deler av lånet rett etter avsluttet utdanning. Sannsynligheten for å innløse hele studielånet er størst blant unge kvinnelige kandidater fra høgskolene, mens unge enslige universitetskandidater i relevant arbeid har størst sannsynlighet for delvis innløsning av studielånet. Blant universitetskandidatene er det særlig de men høy sosial bakgrunn, i form av far med høyere utdanning, som har innløst hele studielånet. Denne gruppen har også innløst de største lånene. Blant høgskolekandidatene går derimot sammenhengen mellom sosial bakgrunn og innfrielse av studielånet i motsatt retning.

I rapportens andre del benyttes en undersøkelse av husholdninger utført av Norsk Gallup a/s for INAS høsten 1995 og består av et utvalg av befolkningen. Resultatene viser at de som var dårligst stilt økonomisk, var barnefamilier som hadde studiegjeld uten å ha høyere utdanning. Husholdninger med videregående skole og studiegjeld hadde ikke spesielt høy gjeld, men de hadde lav inntekt. Ettersom denne gruppen ikke har utsikter til vesentlig høyere inntekter, kan de, i den grad de stifter familie og pådrar seg annen gjeld, være utsatt om de skulle få problemer med å betjene gjeld. Også høyt utdannede barnefamilier med studiegjeld kunne ha stramme husholdningsbudsjett. For denne gruppen var det ikke lav inntekt som var problemet, de hadde imidlertid svært høy samlet gjeld. Studiegjeld syntes å bidra til at annen behovstilfredsstillelse ble utsatt. De fleste tilbakebetalere av studielån er i stand til å betjene lånet. For mange er dette den første gjelden, og det er dermed mulig å justere opptaket av annet lån. Analysene av nyutdannede kandidater viste at det var enkelte grupper som hadde relativt høye studielån i forhold til lønn i første jobb. Blant

husholdningene var det indikasjoner på at ikke bare høyere utdanning medvirker til at man utsetter å stifte familie og kjøpe bolig, men at studiegjeld hadde en egen effekt på dette. At studielånet gir unge mennesker en høy gjeldsbelastning kan usynliggjøres, fordi tilbakebetalere i de første årene vil utsette andre behov som ville økt gjelden ytterligere.

3.5.3 Studielånet utgjør en økonomisk belastning for en betydelig gruppe husholdninger

Det viser seg at de fleste studenter tar opp studielån for å finansiere utdanningen. Dette er lån som skal betales tilbake i årene etter avsluttede studier. Kunnskap om hvordan tilbakebetaling av studielån belaster ulike grupper i samfunnet økonomisk, er av stor betydning for vurdering av dagens studiefinansiering. Opheim (2000) har undersøkt hva som kjennetegner husholdninger som har studielån og går dermed vider og utdyper Bækken (1997). Datamaterialet som ligger til grunn for analysene er innsamlet i 1995 og 1997 og omfatter om lag 6 000 respondenter. Av disse oppga ca. 20 prosent å ha studielån.

Det viste seg å være stor variasjon innad i gruppen med studielån både med hensyn til demografiske kjennetegn og størrelsen på studielånet, noe som gjør at belastningen av studielån vil variere. Analysene viser at hovedparten av husholdninger med studielån befant seg i aldersgruppen 20–44 år. Når det gjelder utdanningsnivå var det om lag 70 prosent som hadde høyere utdanning, mens 30 hadde tatt opp lån for å ta utdanning på grunn- eller videregående skole nivå. En stor andel av husholdningene med studielån var barnefamilier. Husholdninger med studielån var også en urban gruppe, hele 80 prosent bodde i tettbygde strøk eller storby, mot 64 prosent av husholdningene uten studielån. Når det gjelder størrelsen på studielånet, var det betydelig variasjoner mellom husholdningene. De yngre husholdningene var de som i størst grad hadde høye studielån, noe som forklares med at de befant seg i begynnelsen av nedbetalingsfasen. Husholdninger med høyere utdanning hadde høyere studielån enn husholdninger uten høyere utdanning og husholdninger bosatt i urbane strøk hadde høyere studielån enn husholdninger i rurale strøk. Resultatene tyder imidlertid på at studielånet utgjør en økonomisk belastning for en betydelig gruppe husholdninger, både med hensyn til størrelsen på gjeld i forhold til inntekt, samt opplevelsen av å ha betalingsproblemer og mangel på sparemuligheter i husholdningen. Dette gjelder særlig husholdninger som i utgangspunktet har et høyt utgiftsnivå, slik som unge husholdninger i en etableringsfase, husholdninger bosatt i urbane strøk med høye levekostnader og husholdninger med barn.

3.5.4 Kostbar kunnskap.

Opheim (2002) undersøkte hvordan størrelsen på studielån varierte mellom ulike utdanninger, hvordan studielån varierte mellom studenter fra ulike deler av landet, i hvilken grad tilbakebetalingen av studielånet var problematisk, og hvilke studentgrupper som hadde de største vanskelighetene med tilbakebetaling av studielånet. Betydningen av inntekt, utdanning og sosial bakgrunn er i særlig grad undersøkt.

Resultatene viste at flere forhold påvirket hvor stort studielån studentene endte opp med etter fullført utdanning. Størrelsen på studielånet viste seg å variere etter utdanningens lengde, jo lengre utdanning, desto høyere studielån. Også sosial bakgrunn viste seg å ha betydning for størrelsen på studielånet. Personer med høyere utdanning på hovedfagsnivå, og med foreldre med lang høyere utdanning hadde høyere studielån enn gjennomsnittlig studielån til de med foreldre uten utdanning utover grunnskolenivå. Den samme forskjellen ble også funnet for de med videregående utdanning som høyeste registrerte utdanning. Mye av forskjellen forklares med at grupper med ulik alder og som hadde kommet ulikt i tilbakebetalingen av studielånet ble sammenlignet. Det pekes på at utdanningsnivået i hele befolkningen stadig stiger, og at andelen som har foreldre med høyere utdanning vil være høyere blant de yngste som nylig startet nedbetaling av studielånet enn blant de som allerede hadde nedbetalt store deler av studielånet.

Blant de med videregående utdanning som høyeste fullførte utdanning og under 100 000 kroner i inntekt, hadde nærmere en fjerdedel fått lånet sendt til inkasso. Andelen som fikk lånet sitt sent til inkasso sank med økte inntekter; under 10 prosent blant de med inntekt over 400 000 kroner gikk lånet sendt til inkasso. Men selv blant de med relativt høye inntekter var likevel andelen som fikk lånet sendt til inkasso betydelig høyere blant de med kun videregående utdanning enn blant de med høyere utdanning. Det viser seg at betalingsproblemer ikke bare skyldes lav inntekt. Også andre forhold – som alder, familiesituasjon og annen gjeld – hadde betydning for den økonomiske situasjonen. Det var altså først og fremst personer med lave studielån og lavt utdanningsnivå som havnet blant inkassosakene. I tillegg hadde de som hadde foreldre med lav utdanning større sannsynlighet enn andre for å få lånet sendt til inkasso.

Tatt i betraktning at studiefinansieringen er ment å være et middel til å utjevne sosiale og økonomiske forskjeller i utdanningssystemet, er det et tankekors at det er ungdom fra lavere sosiale lag som i størst grad får betalingsproblemer. Denne gruppen tar opp relativt lavere studielån, og får dermed mindre indirekte studiestøtte i form av subsidiert rente, sammenlignet med ungdom fra høyere sosiale lag. Allikevel hadde denne gruppen større problemer med å håndtere lånet. Det er ingen tvil om at studiefinansieringen er et sentralt virkemiddel for å oppnå lik rett til utdanning for alle grupper i samfunnet. Ut fra våre resultater, kan det likevel synes som om dagens studiefinansiering ikke i tilstrekkelig grad er tilpasset de gruppene den først og fremst er ment for. Man kan også diskutere ulike sider ved den omfordelingen av midler som rentefrie studielån innebærer.

4 Tema for videre forskning

4.1 Innledning

Dette notatet har dokumentert NIFU STEP's bidrag til kunnskapsstatus på feltet rekruttering og gjennomstrømning i høyere utdanning. I det videre arbeidet på dette sentrale feltet ønsker vi både å overvåke utviklingen videre, utvide feltet med nye forskningstema, samt å gå mer i dybden på noen områder. Dessuten bør vi i sterkere grad knytte denne forskningen tettere opp til andre forskningsområder ved NIFU STEP

Programmet "Rekruttering og gjennomstrømning" har til dels karakter av å overvåke trender og utviklingstrekk. Den kunnskapen vi har etablert, gjelder gårsdagens system, og verdien av denne kunnskapen vil øke etter hvert som vi kan fokusere på utviklingen over en stadig lengre tidsperiode.

Kvalitetsreformen har innført helt nye studieprogrammer og med et sterkere fokus på oppfølging av studentene, og har nettopp sitt hovedmål å bedre studiegjennomføringen. Selv om dette er ett av temaene under evalueringen av Kvalitetsreformen, vil det være nødvendig med en større og mer langsiktig innsats. For det første vil innsatsen innenfor evalueringen på dette området som er ett av syv evalueringsområder måtte bli begrenset, og dessuten avsluttes evalueringsoppdraget allerede ved utgangen av 2006, slik at en stor del av effektene ennå ikke vil kunne observeres og analyseres. Reformen kan også forventes å få virkninger på rekrutteringen, og ikke minst vil vi kunne få en økende konkurranse mellom studiestedene om å tiltrekke seg studenter.

4.2 Noen aktuelle forskningstema framover

Omtrent alle aktuelle tema innenfor dette feltet framover vil ha karakter av å studere virkningene av Kvalitetsreformen på kortere og lengre sikt. Reformen har ført til betydelige endringer i studietilbudet, ikke bare gjennom en nedkorting av den lavere graden fra fire til tre år, men gjennom konstruksjon av mange nye, til dels tverrfaglige, studieløp. Allerede de to første årene etter innføringen av reformen tyder søkerstatistikken på at noen av de nye tilbudene har vært spesielt attraktive, noe som igjen viser at tilbudsstrukturen har påvirket studentenes preferanser. Samtidig har overgangen til mer fastlagte studieløp kombinert med pedagogiske reformer sannsynligvis påvirket studentenes gjennomføring av studiene. Dermed er videre forskning om både rekruttering og gjennomstrømning høyst relevant for den videre overvåkingen av Kvalitetsreformens virkninger, virkninger som vi til dels ikke vil kunne se før om en god del år. Men selv om Kvalitetsreformen har lagt premissene for svært mye av det som skjer på dette området i langt tid framover, må forskningen innenfor dette området også ha et bredere siktemål, og ikke minst et fortsatt og forsterket fokus på likhet.

I det følgende vil vi presentere noen forskningstema som vi finner interessante både sett ut fra den utdanningspolitiske utviklingen og ut fra et mer faglig ståsted. Dette er til dels presentert som brede tema, og bør ikke leses som konkrete skisser til enkeltprosjekter.

4.2.1 Hvilke effekter har Reform 94 og Kompetansereformen hatt på søkningen til høyere utdanning?

Reform 94 innebar betydelige endringer som må antas å ha hatt virkninger også for rekrutteringen til høyere utdanning. Overgangene mellom de to nivåene vil sannsynligvis ha blitt endret. Det er blitt enklere å bevege seg til høyere utdanning via et yrkesfaglig utdanningsløp. Hvor stort omfang har slike bevegelser, og hvilket tidsspenn mellom fullført videregående opplæring og påbegynt høyere utdanning er det typiske? I hvor stor grad var slike løp planlagt i utgangspunktet, og i hvor stor grad er det noen års yrkeserfaring som har ført til en interesse for å ta høyere utdanning? Fra hvilke typer yrkesutdanning og til hvilke typer høyere utdanning er det vanlig å gå? Er det vanligst å fortsette innenfor det fagfeltet man opprinnelig ble utdannet, og eventuelt har arbeidet innenfor, eller finner vi et betydelig omfang av ”kryssløp”? Dette er et forskningstema som NIFU STEP ønsker å videreutvikle, blant annet på bakgrunn av stor erfaring med studier av videregående opplæring og gode data på dette feltet.

Når det gjelder effekter av Kompetansereformen, har vi allerede gjort noen studier av opptak basert på realkompetanse, men det er likevel interessant å studere hvordan dette utvikler seg videre. Er dette uttrykk for en varig tendens, eller var det først og fremst et oppmagasinert behov som ble utløst?

4.2.2 Endringer i søkerens preferanser

Endringer i søkerens preferanser kan være et naturlig utslag av at selve studietilbudene er endret, spesielt ved universitetene. Hittil kan det se ut til at universitetene har ”vunnet” mer i kampen om søkerne enn høyskolene, og spesielt de mindre og mindre sentralt lokaliserte høyskolene. Ikke bare selve studietilbudet, men også en stadig mer aktiv markedsføring kan ha hatt effekter. Endringer i fagpreferanser, og spesielt søkningen til realfag og teknologi er viktige tema. Det samme gjelder søkningen til offentlige eller private tilbud, samt til studier i utlandet. I tillegg endres selvsagt søkerens preferanser i takt med endringer på arbeidsmarkedet og ut fra kulturelle og sosiale strømninger. I denne sammenheng er det selvsagt viktig å studere søkningen fra ulike grupper etter kjønn, bosted, minoritetsbakgrunn, og sosial bakgrunn. Hva som er langsiktige trender og hva som skyldes mer tidsavgrensede hendelse, som for eksempel innføringen av en ny reform, kan bare studeres ved å betrakte endringer over et relativt langt tidsspenn. Vi kan bruke både data om nye studenter fra SSB eller fra Samordna opptak som dekker snart 15 år, og dersom man kople disse dataene med andre opplysninger, har vi et verdifullt grunnlag for omfattende analyser. Data om ungdoms utdannings- og yrkespreferanser er andre aktuelle kilder. Her innhentes i 2005 helt nye data.

4.2.3 "Førstegenerasjons akademikere" og andre

I den internasjonale litteraturen om "massifisering" av høyere utdanning er det ofte gjort et betydelig poeng av de store utfordringene man har stått overfor ved at spesielt universitetene har mottatt en rekke "nye" grupper studenter, blant annet flere som ikke kommer fra en tradisjonell akademisk bakgrunn. Dette er mest uttalt i samfunn der universitetene har spilt en langt mer sentral rolle i opprettholdelsen av sosiale eliter, for eksempel Storbritannia og Frankrike, enn tilfellet er i Norge.

Men rekrutteringen etter sosial bakgrunn i Norge er samtidig tvetydig: på den ene siden ser vi visse tendenser til utjevning i andelen fra ulike sosiale lag som rekrutteres, mest til sektoren som helhet, mindre tydelig for universitetene. På den annen side har andelen av universitetsstudentene som har foreldre med høyere utdanning økt som et resultat av at utdanningsnivået i foreldregenerasjonen øker.

Dette er et stort forskningstema, som også behandles av andre forskere (spesielt Nordli Hansen og Mastekaasa ved Universitetet i Oslo i deres KUL-finansierte prosjekt). Det er også et viktig tema for NIFU STEP, og våre innfallsvinkler som vi omtaler nedenfor (studiemotivasjon, studiestrategier, læringsutbytte, studiefinansiering m.v.), vil kunne nyansere og videreutvikle feltet, ved at også sosial bakgrunn inngår som tema i slike studier.

4.2.4 En ny studiemotivundersøkelse

Det er nå snart 12 år siden NIFU hadde en spørreundersøkelse blant nye studenter om deres motiver for å studere. Nyere utdannings/ungdomsforskning² kan tyde på at store deler av ungdommen tenker annerledes enn tidligere i forhold til utdanning og karriere. Vi vet lite om hva slags livs- og karriereplaner som ligger bak de valg dagens studenter har gjort, eller i hvilken grad/omfang det ligger klare karriereplaner bak valgene. Hvor mye betyr karriere, lønn og status? Hvor mye betyr frykt for arbeidsledighet? Hvor mye betyr ønske om selvrealisering for studievalget? Hvor mye betyr studentens vurdering av egne kvalifikasjoner, og hvordan vurderer de sine kvalifikasjoner? Vi vet at unge menn og kvinner langt på vei fortsatt velger ulikt, men vi vet mindre om hva som er den mer sosial-psykologiske bakgrunnen for de valgene de har gjort.

4.2.5 Rekruttering til enkeltutdanninger og profesjoner

I tillegg til mer generelle analyser over rekrutteringen til høyere utdanning kan det være aktuelt å rette et spesielt søkelys mot enkelte studier eller fagområder. To områder peker seg ut: realfag og teknologi og lærerutdanning. Det kan her være aktuelt å studere

² For eksempel Heggen, Kåre (2004): *Risiko og forhandlinger*. Oslo: Abstrakt forlag.

endringene over et lengre tidsrom. Aktuelle perspektiver kan være om redusert søkning skyldes konkurranse fra andre fagområder, og i hvilken grad inntakskvaliteten svekkes.

4.2.6 Hvor godt er studentene forberedt på sine studier?

En stor andel av studentene mener de har for dårlig grunnlag fra videregående til sine studier, ifølge ”Stud.mag.”-undersøkelsene. Vi vet lite om ”hvem” de som mener at de har for dårlig grunnlag, er. Hvilke studier har de valgt? På hva slags studier er det særlig vanlig å oppleve at en har dårlig grunnlag? Hvordan fordeler disse studentene seg med hensyn til alder, kjønn og bakgrunn fra videregående opplæring? Hva er deres karaktergrunnlag fra videregående? Hvor mye tid bruker de til studier sammenliknet med dem som mener de har godt nok grunnlag fra videregående?

For å undersøke denne problemstillingen vil vi kunne bruke ulike årganger av ”Stud.mag.”-undersøkelsene”. Om det er mulig å få gjennomført en ny studiemotivundersøkelse (se over), vil vi kunne få et enda bredere grunnlag for en slik undersøkelse, herunder legge vekt på å få med opplysninger om studentens tidligere skolegang og bakgrunn.

En kvantitativ analyse av slike data som omhandler studentens (eventuelt mangelfulle) bakgrunn for å studere, bør også kunne kombineres med en kvalitativ studie med intervju av studenter og lærere ved enkelte læresteder/studier. I denne sammenhengen er det også relevant å rette søkelyset på rådgivningen overfor de som søker utdanning. Det vil være interessant å avdekke både hva det mer konkret er som gjør at grunnlaget er for dårlig, og hvordan læreinstisusjonene møter nye studenter og legger opp overgangen fra elev til student.

Det kan blant annet være viktig å kartlegge om det er fagkunnskapen studentene har med seg fra videregående opplæring som er for dårlig, eller om det er mangler i kompetanse i det å studere, i den måten å jobbe på som studier i høyere utdanning krever (studiestrategier og studievaner). Det vil også være svært interessant å se på hvordan lærerne møter studentenes utgangspunkt.

4.2.7 Et endret ”utdanningsmarked”

Søkingen til høyere utdanning nådde en topp i 1994, gikk deretter sterkt tilbake, men ser nå ut til å ha stabilisert seg. Fra en sterk bekymring over alle de kvalifiserte søkerne som ikke fikk plass, er nå bekymringen, i det minste i en del studier, mangel på søkere og kvalifikasjonene til de nye studentene. Bekymringene over søkersvikt er til dels basert på en altfor kort tidshorisont der man sammenlikner med toppunktet for ti år siden, da søkertallet lå på et kunstig høyt nivå. Parallelt med at søkertallene kom ned på et mer normalt nivå, ble studiekapasiteten i mange fag utvidet. I de nærmeste årene foran oss vil vi igjen få en økning i størrelsen på de aktuelle årskullene, noe som kan bidra til et økt søkerpress.

Endringene kan også beskrives som en utvikling fra sterk konkurranse mellom søkerne i retning til en sterk konkurranse om studenter mellom lærestedene. Dette forsterkes dessuten av den nye finansieringsmodellen. Det er dette vi legger i påstanden om at utdanningsmarkedet har endret seg.

På denne bakgrunn ville det vært interessant å analysere trender i søkning, i søkerens opptaksmuligheter, og institusjonenes strategier for å selektere og rekruttere studenter. I tillegg til data fra SO, bør et slikt prosjekt også ta høyde for demografiske tendenser og endringer i studiekapasiteten på institusjoner og fagområder. Prosjektet kunne eventuelt også legge til rette for å lage noen perspektiver på utviklingen framover.

4.2.8 Equality eller equity? Studiestøttens dilemma

Når vi bruker de engelske betegnelsene her, er det fordi vi i norsk språk ikke har et tilsvarende presis skille mellom to ulike problemstillinger. I norsk forskningstradisjon omkring høyere utdanning er det særlig temaet ”equal opportunity”, eller lik rett til utdanning, som har stått i fokus, også når studiestøtten er debattert. At utilstrekkelig studiestøtte fører til større sosiale skillelinjer i rekrutteringen, synes mer eller mindre opplest og vedtatt. Men for det første er det vanskelig å påvise klare sammenhenger mellom studiestøtten og rekrutteringen etter familiebakgrunn. For det andre er det nesten påfallende at man i norsk debatt omtrent aldri har trukket inn fordelingsvirkningene, noe som er den rådende diskusjonen i nesten alle andre land. Høyere utdanning gir – ofte – økonomiske fordeler for den som får det, og det er en betydelig skjev sosial rekruttering til høyere utdanning. Dersom man har en høy grad av offentlig subsidiering av studieplassene (les: ikke studieavgifter) og en ikke behovsprøvd studiestøtte, kan dette innebære en fordeling av midler fra alle skatteyttere til – i noen grad – en forholdsvis privilegert gruppe. Vi er ikke her opptatt av de politiske sidene ved dette, men at også dette kan være et utgangspunkt for å studere fordelingsvirkninger av den norske modellen for finansiering av høyere utdanning, inkludert studiestøtten.

4.2.9 Studiegjennomføring

Analysen av hvordan studiegjennomføringen endrer seg etter innføringen av Kvalitetsreformen vil som nevnt ikke kunne avsluttes i løpet av den perioden evalueringen pågår, dvs. til utgangen av 2006. Vi må derfor videreføre statistiske analyser av studiegjennomføring både på bachelor- og på masternivå i flere år etter det. Den viktigste datakilden for dette arbeidet vil være stadig oppdaterte versjoner av de datasettene vi bestiller fra SSB i forbindelse med evalueringen av Kvalitetsreformen. Den videre utformingen av dette forskningsområdet vil bli utformet etter hvert som arbeidet med evalueringen av Kvalitetsreformen skrider fram.

4.2.10 Studieforhold, studiestrategier og studieutbytte

Dette er et omfattende område som dels er en videreføring av prosjekter om studietilfredshet og studieinnsats vi har gjennomført med utgangspunkt i dataene fra

”Stud.mag.”-undersøkelsene, og av prosjektet Studieløpet. Men det er et felt som bør videreutvikles med nye vinklinger, og særlig bør vi forsøke å se på hvilke faktorer som fører til at studentene ikke bare fullfører studiene, men også hva de faktisk har lært. Vi bør derfor sikte mot å trekke studentenes studie- eller læringsutbytte inn i analysene. Det er her mulig å bygge på omfattende forskning, spesielt i USA, og på forsøk som er gjort med utgangspunkt Stud.data som samles inn av Senter for profesjonsstudier ved Høgskolen i Oslo, bl.a. av Aamodt (2004b) og Havnes og Aamodt (2004). Gjennom vår medvirkning i og tilgang til Levekårsundersøkelsen blant studenter som SSB gjennomfører i 2005 vil vi ha helt nye muligheter til å studere disse forholdene, også utover det som vil bli publisert som ledd i evalueringen av Kvalitetsreformen. Instrumentene for å måle læringsutbytte vil også være relevante for å måle kandidatenes kunnskaper sett i forhold til kravene fra jobben.

En viktig problemstilling vil her være dilemmaet mellom effektivitet og kvalitet. De nye studieprogrammene er ment å fremme både kvalitet og effektivitet, blant annet gjennom mer fastlagte studieløyper. Berg (1997) peker på at de mange valgsituasjonene og frihetsgradene i det gamle studieopplegget ved universitetene var en av årsakene til at mange studenter ble forsinket i studiene. På den annen side bidrar de frie studieformene til å utvikle studentenes selvstendighet, og valgfriheten sikrer at studentene tar fag de virkelig er interessert i. Selv om både de nye studietilbudene og de pedagogiske reformene kan bidra til å styrke studiekvaliteten, er det en risiko at det kan utvikles en mer skolepreget studiekultur som kan svekke de læringsmålene som alltid har vært sentrale i høyere utdanning.

4.2.11 Utenlandske studenter i Norge

NIFU STEP har de senere år foretatt flere studier av norske studenter i utlandet. Det foreligger imidlertid lite kunnskap om utenlandske studenter i Norge. Én ting er at det er vanskelig å finne noen samlet oversikt over hvor mange de er, mer interessant er det kanskje å fokusere på hvem de er, hvorfor de reiser hit, hvordan de trives, hva slags læringsutbytte de har og hvilket faglig og utenomfaglig utbytte de har av utdanningen i Norge. Gjennom dette kan man få kunnskap som kan gi grunnlag for bedre tilrettelegging for de studentene som kommer til Norge, noe som igjen kan gi studentene bedre utbytte, og gjøre Norge mer attraktivt som studieland

De fleste utenlandske studentene kommer i forbindelse med et utvekslingsprogram, slik som Nordplus (Norden) eller Erasmus (EU), eller som kvotestudenter eller NORAD-stipendiater (fra utviklingsland). Nordplus og Erasmusstudenter som kommer til Norge, tar kun en del av utdanningen sin ved et norsk lærested enten som del av en lavere eller høyere grad, mens NORAD-stipendiater og kvotestudenter fullfører som oftest en høyere grad (Master) i Norge. Disse gruppene er nokså forskjellige, og bør kanskje studeres med ulike innfalsvinkler. For NORAD- og kvotestudentene kan det for eksempel være interessant å se på hvordan oppholdet i Norge påvirker deres profesjonelle identitet, og hvordan den

faglige og kulturelle ballast påvirker deres yrkesutøvelse når de vender tilbake til sitt hjemland.

4.2.12 Delstudier i utlandet

Det har i mange år vært en målsetting for norske myndigheter å øke andelen nordmenn som tar deler av studiet i utlandet, som ledd i sin utdanning ved et norsk lærested. Dette er i ferd med å lykkes, antall delstudenter økte med 21 prosent fra studieåret 2002–2003 til 2003–2004 (www.lanekassen.no). Delstudentene sprer seg på flere land enn de som tar hele utdanningen i utlandet. De reiser som oftest ut som del av en organisert utvekslingsavtale, og oppholder seg i utlandet noen måneder. Det kan imidlertid være interessant å se nærmere på hvilket akademisk og kulturelt utbytte studentene har av slike opphold. I hvilken grad bidrar de til reel internasjonalisering, og i hvilken grad er det snakk om en form for akademisk turisme? Mulige måter å studere dette på er å følge delstudenter fra før de reiser ut, gjennom utenlandsoppholdet, og ved tilbakekomst, og spørre dem om forventninger og realiteter. Men det vil også være interessant å sammenligne personer som tar deler av utdanningen i utlandet, med andre studentgrupper, som de som tar hele utdanningen sin i utlandet.. Kvalitetsreformen har et mål om sterkere internasjonalisering, men det er et spørsmål om dette fremmes eller hemmes av organiseringen av de nye studieprogrammene.

4.2.13 Studiefinansiering

Som en del av Kvalitetsreformen i høyere utdanning har Lånekassen gjennomgått en omfattende omlegging av støttesystemet. Endringene i Lånekassen omfatter blant annet en økning av grunnbeløpet, høyere inntektsgrense, endring av inntektskontrollen (Lånekassen kontrollerer nå inntekt og formue blant samtlige støttemottakere opp mot ligningsregisteret), innføring av progresjonsavhengige stipend. Dette gir grunn til at flere forhold bør studeres nærmere, noe vi omtaler nedenfor.

- Implementeringen av de nye støtteordningene samt hvilke effekter endringene kan ha hatt i forhold til studierekruttering og studieprogresjon er forhold som bør følges opp i fremtidig forskning.
- Det nye systemet med progresjonsavhengige stipend er en komplisert ordning. Den forutsetter omfattende administrasjon fra Lånekassens side, i tillegg til at systemet stiller krav til støttemottakerne og til lærestedene om rapportering av avlagte eksamener og studiepoeng for å motta støtte. For å opprettholde Lånekassens legitimitet er det avgjørende at systemet er til å stole på for den enkelte støttemottaker. Dette krever svært gode rutiner for registrering av studiepoeng fra lærestedene.
- I hvilken grad det progresjonsavhengige stipendet fungerer etter hensiktene, bør også følges opp. Er dette en ordning som stimulerer til høy studieintensitet, eller premierer det kun studenter og utdanninger med høy studieintensitet fra før? For å undersøke

dette, er det nødvendig å følge studenter over tid, gjennom større deler av utdanningsløpet.

- Endringene i studiefinansieringssystemet har en betydelig kostnadsside. Det har vært en kraftig økning i utbetalt støtte etter omleggingen av støttesystemet, noe som delvis skyldes en økning i antall støttemottakere og delvis økningen i grunnbeløpet. Det anbefales å se kostnadene i sammenheng med resultatene. I hvilken grad har endringene i studiefinansieringen medført økt effektivisering i utdanningssystemet, og/eller bidratt til lik rett til utdanning for alle grupper av elever og studenter? I hvilken grad har de økte kostnadene medført at flere og nye grupper tar utdanning, altså en tilstrømning av studenter som tidligere ikke hadde økonomisk mulighet eller vilje til å ta utdanning?
- Et sentralt tema for fremtidig forskning bør også være å relatere studiefinansieringen og endringene i Lånekassen til parallelle endringer i utdanningssystemet, i særlig grad Kompetansereformen og Kvalitetsreformen i høyere utdanning. For eksempel har det vært et sentralt mål i Kompetansereformen å øke mulighetene for personer uten tilstrekkelig formell kompetanse (dvs. uten fullført videregående opplæring) til å få opptak til høyere utdanning, samt å styrke koblingen mellom utdanningssystemet og arbeidsmarkedet ved å øke mulighetene til etter- og videreutdanning (livslang læring). Kvalitetsreformen i høyere utdanning har som et av målene å øke effektiviseringen og studieprogresjonen i høyere utdanning. Studiefinansieringen som tilbys gjennom Lånekassen er et sentralt virkemiddel og en forutsetning for å oppfylle målene i begge reformene. I hvilken grad målene faktisk er oppnådd, er forhold som er under evaluering, men som neppe vil kunne belyses fullt ut innenfor tidsrammen til Evalueringen av Kvalitetsreformen. Studiefinansieringens rolle ved endringer i utdanningssystemet og betydningen av økonomiske incentiver, er forhold som bør følges opp i fremtidig forskning.

Referanser

- Arnesen, Clara Å. (2004): *Gjennomgang av NIFU-forskning på området "Utdanning og arbeid" i tidsperioden 1999-2004*. NIFU arbeidsnotat 11/2004. Oslo: NIFU STEP Studier av innovasjon, forskning og utdanning.
- Bækken, Jane (1997): *Et lån til å leve med? Situasjon for tilbakebetalere av studielån. Delrapport 2 fra Studiefinansieringsprosjektet*. NIFU Rapport 12/97. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Berg, Lisbet, & Per O. Aamodt (1987): *Tid til studier? Studenters bruk av tid på forskjellige aktiviteter en uke i mars 1985*. Notat 2/1987. NAVF's utredningsinstitutt. Norges allmennvitenskapelige forskningsråd.
- Berg, Lisbet (1995): *Examen philosophicum: Studietilknytning, innsats og resultat for ulike grupper av begynnerstudenter ved Universitetet i Oslo*. NIFU Rapport 2/1995. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Berg, Lisbet (1997a): *Studieløpet. Om tidsbruksvalg, faglige valg og kunnskapsteoretiske valg*. NIFU Rapport 3/1997. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Berg, Lisbet (1997b): *Leve på lån. Studie- og låneatferd fem semestre etter studiestart. Delrapport 1 fra Studiefinansieringsprosjektet*. NIFU Rapport 11/97. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Berg, Lisbet (1992): *Begynnerstudenten*. NIFU Rapport 8/1992. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Brandt, Ellen (2002): *Høgskolenes erfaringer med realkompetansestudenter fra forsøksordningene i 1999 og 2000*. NIFU Skriftserie nr.11/2002. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Brandt, Synnøve S. & Ida K. R. Hatlevik (2003): *Skreddersydd yrkesfaglærerutdanning? En undersøkelse av den treårige yrkesfaglærerutdanningen*. NIFU Skriftserie nr. 38/2003. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Børing, Pål (2004): *Studiegjennomføring og studiefrafall ved høgskolene*. NIFU Skriftserie nr.15/2004. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Edvardsen, Rolf (1993): *Unges studievalg 1980 og 1991*. I Brandt, Ellen (red.): *Utdanning og arbeidsmarked 1993*. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Edvardsen, Rolf (1995a): *Endringer i utdannings- og yrkesplaner blant unge*. I Bækken, Jane og Thomas Nygaard (red.): *Utdanning og arbeidsmarked 1995*. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Edvardsen, Rolf (1995b): *Yrkesvalgmotiver. Resultater fra en undersøkelse om 16- og 18-åringers utdannings- og yrkesplaner i 1991*. NIFU Rapport 4/1995. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Edvardsen, Rolf (1996): *Rekruttering til ingeniør- og sivilingeniørstudiene*. I Næss, Terje og Inge Ramberg (red.): *Utdanning og arbeidsmarked 1996*. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.

- Egge, Marit (1991a): *Avviste søkere i høyere utdanning – noen hovedresultater*. Notat NAVFs utredningsinstitutt.
- Egge, Marit (1991b): Davy Crockett i utdanningssystemet: Hvem blir stifinnere og hvem havner i hengemyra når døra til utdanning lukkes? I Brandt (red.): *Utdanning og arbeidsmarked 1991. Tendenser og perspektiver*. Rapport 13/1991. Oslo: NAVFs utredningsinstitutt.
- Enoksen, Jens-Are & Per O. Aamodt (1993a): *Etterundersøkelse av studentopptaket til studieåret 1992/93*. Upublisert notat.
- Enoksen, Jens-Are & Per O. Aamodt (1993b): Gjengangere i søkerkøen til høyere utdanning. *Utdanning og arbeidsmarked 1993*. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Falkfjell, Lise & Jens-Christian Smeby (1999): *Veien gjennom hovedfaget*. NIFU Skriftserie nr. 1/1999. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Havnes, Anton & Per O. Aamodt (2004): *Student Involvement and Learning outcome in Professional Education in Norway*. Paper, 12th ISL Symposium, Birmingham, 6. – 8. September 2004.
- Helland, Håvard & Vibeke Opheim (2004): *Kartlegging av realkompetansereformen* NIFU Skriftserie nr. 6 / 2004. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Hovland, Grethe (2000): *Hvem ble student under utdanningseksplasjonen? Betydningen av kjønn, sosial bakgrunn, alder, bosted og karakter for valg av og opptak i høyere utdanning*. NIFU Skriftserie nr. 2/2000. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Knudsen, Knud, Aage B. Sørensen & Per O. Aamodt (1993): *Endringer i den sosiale rekrutteringen til høyere utdanning etter 1980*. NAVFs utredningsinstitutt.
- Lødding, Berit (2003): *Ut fra videregående*. NIFU Rapport 1/2003. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Markussen, Eifred & Per O. Aamodt (2003): *Gjennomstrømning i utdanningssystemet. I SSB Utdanning 2003*.
- Neset, Tore (1995): Når ”alle” skal studere. I Bækken, Jane og Thomas Nygaard (red.): *Utdanning og arbeidsmarked 1995*. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Næss, Terje (2003): *Studieprogresjon, studieeffektivitet og frafall fra de frie fagstudiene ved universitetene*. NIFU Skriftserie nr. 6/2003. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Opheim, Vibeke (2000): *Tilbakebetaling av studielån. En analyse av studielånets betydning for husholdningens økonomiske situasjon*. NIFU Rapport 11/2000. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Opheim, Vibeke & Liv Anne Støren (2001): *Innvandrerungdom og majoritetsungdom gjennom videregående til høyere utdanning*. Rapport 7/2001. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.

- Opheim, Vibeke (2001): *Selektert til suksess? Utdanningsaktivitet og studiefravall i høyere utdanning blant ungdom med innvandererbakgrunn og majoritetsbakgrunn*. NIFU Skriftserie nr. 22/2001. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Opheim, Vibeke (2002): *Kostbar kunnskap*. NIFU Skriftserie nr. 16/2002. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Opheim, Vibeke (2003): *Borte bra, hjemme best? Om geografisk søkermobilitet, valg av utdanning og lærested blant søkere til høyere utdanning i år 2000*. NIFU Skriftserie nr. 2/2003. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Roedelé, Sonia M. & Per O. Aamodt (2001): *Studiemobilitet i norsk høyere utdanning*. NIFU Rapport 9/2001, Norsk institutt for studier av forskning og utdanning, Oslo.
- Sandberg, Nina (1994): *Søking og opptak til høyere utdanning i 1993. Utdanning og arbeidsmarked 1994*. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Sandberg, Nina (1996): *Midt i eksplosjonen. Søking og opptak til høyere utdanning i 1993*. Rapport 5/96. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Skjersli, Synnøve (1997): *Søking, tilbud og opptak til høyere utdanning i tidsrommet 1993 – 1997*. NIFU Skriftserie nr. 30/97. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Skjersli, Synnøve & Liv Anne Støren (1999): *Hvor ble de av? Om frafall i søknadsprosessen til høyere utdanning*. NIFU Skriftserie nr. 6/1999. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Skjersli, Synnøve (2000): *Søkere til høyere utdanning. Endring i søking, tilbud og opptak 1995-1999*. NIFU Skriftserie nr. 8/2000. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Skjersli, Synnøve (2002): *Rekruttering til private høyskoler*. NIFU skriftserie nr. 2/2002. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Støren, Liv Anne (2000): *Yrkesfag eller allmennfag*. NIFU Skriftserie nr. 9/2000. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Støren, Liv Anne og Clara Åse Arnesen (2003): *Et kjønnsdelt utdanningssystem. I Utdanning 2003 – ressurser, rekruttering og resultater*. Statistiske analyser. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Teigen, Katrine (1998): *Kjønnssegregering i universitetssektoren 1965-1995*. NIFU Skriftserie nr. 10/1998. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Try, Sverre & Per O. Aamodt (2000): *Veksten i høyere utdanning gjennom femti år*. I Try, Sverre (red.): *Utdanning og arbeidsmarked 2000*. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Vibe, Nils, og Per O. Aamodt (1985): *Trengsel eller trivsel? Studentenes bruk og vurdering av universitetenes tilbud*. Notat 11/1985. NAVF's utredningsinstitutt. Norges allmennvitenskapelige forskningsråd.
- Wiers-Jenssen, Jannecke (1999): *Utlendighet eller utflukt? Norske studenters vurderinger av å studere i utlandet*. NIFU Rapport 9/1999. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.

- Wiers-Jenssen, Jannecke (2000): *Norske medisinstudenter i utlandet*. NIFU Rapport 12/2000. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Wiers-Jenssen, J., J.B.Grøgaard & B.Stensaker (2001): Student satisfaction. Towards an empirical decomposition of the concept. *Quality in Higher Education*.
- Wiers-Jenssen, Jannecke & per O. Aamodt (2002): *Trivsel og innsats. Studenters tilfredshet med lærested og tid brukt til studier. Resultater fra "Stud.mag"-undersøkelsene*. NIFU Rapport 1/2002. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Wiers-Jenssen, Jannecke (2003): *Over bekken etter vann? Hvorfor studere i utlandet når det finnes lignende tilbud i Norge?* NIFU Skriftserie nr. 26/2003. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Aamodt, Per O. (1986): *Belastning eller berikelse? Yrkesaktivitet, omsorgsansvar og studenttillitsverv blant universitetsstudenter*. Notat 8/1986. NAVF's utredningsinstitutt. Norges allmennvitenskapelige forskningsråd.
- Aamodt, Per O. (1991a): Rekruttering og studenttall. *Utdanning og arbeidsmarked 1991*
- Aamodt, Per O. (1991b): "Dimensjoneringsdilemmaet". I Skoie & Aamodt (red.): *Søkelys på høyere utdanning i Norge. En del utviklingstrekk med vekt på 1980-tallet*. Rapport 3/91. Oslo: NAVF's utredningsinstitutt.
- Aamodt, Per O. (1992): Nye studenter etter 1980 – myter og realiteter. I Arnesen, Clara Åse og Marit Egge (red.): *Utdanning og arbeidsmarked 1992*. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Aamodt, Per O (1993): *Om dimensjonering av høyere utdanning*. Notat, NAVF's utredningsinstitutt.
- Aamodt, Per O. (1994): Valg og gjennomstrømning i utdanningssystemet. I Lauglo, Jon (red.): *Norsk forskning om utdanning*. Oslo, ad Notam Gyldendal.
- Aamodt, Per O. (1995): Floods, bottlenecks and backwaters: an analysis of expansion in higher education in Norway. *Higher Education 30: 63-80*
- Aamodt, Per O. (1997): *Hovedtrekk ved norsk studiefinansiering*. Delrapport 3 fra Studiefinansieringsprosjektet. NIFU rapport 13/97. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Aamodt, Per O. (1999): *Dimensjonering av høyere utdanning. Et komparativt perspektiv med særlig vekt på Storbritannia, Sverige og USA*. Rapport 3/1999. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Aamodt, Per O. (2001): *Studiegjennomføring og studiefravall. En statistisk oversikt*. NIFU Skriftserie 14/2001.
- Aamodt, Per O. (2002): *Studiemobilitet til og fra Universitetet i Oslo*. NIFU Skriftserie 10/2002. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Aamodt, Per O. & Nils Martin Stølen (2003): Vekst i utdanningssystemet. I *Utdanning 2003 – ressurser, rekruttering og resultater*. Statistiske analyser. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå
- Aamodt, Per O. (2004a): Plan, marked eller sedvane? *Forskningspolitikk 3/2004*.

Aamodt, Per O. (2004b): *The Shaping of Professional Competencies*. Paper presentert på CSP-konferansen i Oslo, 17. – 19. juni 2004.

Aamodt, Per O. & Svein Kyvik (2005): Access to higher education in the Nordic countries. I Tapper, Ted & David Palfreyman (eds.): *Understanding Mass Higher Education. Comparative perspectives on access*. London & New York, RoutledgeFalmer.